

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΕΚ ΓΕΡΜΑΝΙΑΣ

ΕΞ ΙΕΝΗΣ ΕΙΣ ΒΕΡΟΛΙΝΟΝ.

Δὲν δυνάμεθα τῇ ἀληθείᾳ, ἣ παραβαίνοντες τοὺς ὅρους, οὐς χρησιεῖ ἡμῖν πᾶσα ἐνδεχομένη σημείωσις, νὰ ἐκφράσωμεν περιφανέστερον τὴν ὑψίστην ἡμῶν εὐχαρίστησιν, ἐπὶ τῇ δημοσιεύσει τοῦ δευτέρου ἤδη, λαμπροῦ ἄρθρου, τοῦ παρ' ἡμῖν ἀληθοῦς ἐπιεικέστατος καὶ ἐγκρίτου λογιῶ κ. Νεοκ. Καζάξη.

Ὁ κ. Νεοκλῆς Καζάξης ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας ἀσχοληθεὶς εἰς τὸ στάδιον τῶν γραμμάτων, συνεχῶς δὲ διὰ πολλῶν ἀξιολόγων καὶ βαρυτίμων συγγραμμάτων, ὅσον ὀλίγοι παρ' ἡμῖν, ἐργασθεὶς, εἶναι βεβαίως σήμερον εἰς τῶν ἀρίστων παρ' ἡμῖν λογιγράφων, συγκεντρῶν πολυμάθειαν, εὐφυίαν καὶ παικίλην παιδείαν. Ἡ «Παικίλη Στοά» διὰ τοῦτο λογίζεται εὐτυχῆς φιλοξενούσα εἰς τὰς στήλας αὐτῆς, ὠραιότατον νῦν καὶ καταλλήλοτατον αὐτοῦ ἄρθρον, μνημονεύει δι' ἰδιαιτέρας τῆς ἐξαιρέτου συνεργασίας τοῦ κ. Ν. Καζάξη, τοῦ ὁποίου τὴν ἀξίαν, ἐξετίμησε καὶ ἀνεγώρισε πάντοτε.

ἮΝ 25 Ὀκτωβρίου τοῦ 1875 ἀνεχώρησα ἐξ Ἰένης, διευθυνόμενος εἰς Βερολίνον, ἵνα διέλθω τὸν ἀρχόμενον χειμῶνα. Ὁ βίος τῶν μικρῶν πόλεων οὐδέποτε ὑπῆρξε δυσάρεστος διὰ τὸν χαρακτῆρα μου καὶ τὰς κλίσεις μου. Ὅσον καὶ ἂν παρέχη μονοτονίαν, ὅσας ἐλείψει καὶ ἂν παρουσιάζῃ ἢ μικρὰ πόλεις, οὐχ ἦττον χρησιμεύει ἐκάστοτε εὐάρεστον ἄσυλον τῶν θλίψεων τῆς καρδίας, τῶν ἀνησυχιῶν τοῦ πνεύματος, τῶν τάσεων αὐτοῦ πρὸς τι ἀνώτερον τοῦ κοινῶ βίου, τοῦ συνήθους καὶ τοῦ τετριμμένου. Μακρὰν τῆς τύρξης τοῦ κοινωνικοῦ βίου, οἷος ἐξελίσσειται ἐν ταῖς μεγάλαις πόλεσι, δύναται τις νὰ περιορισθῇ ἐν ἑαυτῷ, οἰονεὶ ξένος, ἀδιάφορος πρὸς τὸ παρὸν, ἐν τῇ μελέτῃ τοῦ σπουδαστηρίου ἀκρῶν τῆς φωνῆς τῶν αἰώνων, ἢ ἐπιδιδόμενος εἰς τὰς τολμηρὰς ὄπτασις τοῦ μέλλοντος. Δὲν σκοπῶ καὶ κατ' ἐλάχιστον νὰ

συζητήσω ἢ νὰ διατυπώσω τὴν ἐλαχίστην ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῶν μεγάλων τοῦ πληθυσμοῦ κέντρων ἐπὶ τοῦ κοινωνικοῦ, πολιτικοῦ καὶ ἐθνικοῦ ἐν γένει βίου τῶν λαῶν. Αἱ μεγάλα ἰδέαι ἀναπτύσσονται καὶ ἐκδηλοῦνται ἐν ὅλῃ αὐτῶν τῇ ἐνεργείᾳ καὶ ἰσχύϊ ἐπὶ τῶν εὐρέων σταδίων τῆς κοινωνίας, τὰ τοιαῦτα δὲ κατ' ἐξοχὴν ἐκτείνονται ἐντὸς τῶν μεγάλων πόλεων. Αὗται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπῆρξαν τὰ ζωηρότερα κέντρα τῆς ἱστορικῆς τῶν ἀνθρώπων ἐργασίας, ἀπὸ τῆς Ἰλιουπόλεως καὶ τῆς Νινευῆ, μέχρι τοῦ Λονδίνου καὶ τῶν Παρισίων. Ὑπὸ τὴν ἀκατάπαυστον σύγκρουσιν ποικίλων, ἀντιθέτων ἰδεῶν καὶ τάσεων, ὡς ὑπὸ τὴν τριβὴν ἀνομοίων σωματῶν, ἐξελίσσεται, διατυπῶται, δημιουργεῖται ὁ ἐθνικὸς βίος καθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς ἀπόψεις καὶ σχέσεις. Ἐνταῦθα κεῖται ἰδίως ὁ νοῦς, ἐνταῦθα ἡ καρδιά καὶ ὁ βραχίον τοῦ ἔθνους. Καὶ ὅταν ἅπανα ἡ χώρα, ἥς τὴν θερμουργὸν ἐστίαν ἐγκλείει ἡ μεγάλη πόλις, ἡ πρωτεύουσα, ἤθελε κινδυνεύσει, αὕτη δὲν ἀπόλλυσιν ἀμέσως τὸ κράτος τῆς προηγουμένης ἰσχύος, διεκδικούσα ἔτι πάση δυνάμει τὴν ἐθνικὴν αὐτονομίαν καὶ ἀτομικότητα. Ἡ βασιλεύουσα τοῦ θνήσκοντος βυζαντιακοῦ κράτους, ἐν τῇ τελευταίᾳ τῆς ὑπάρξεώς του στιγμῆς, μένει εἰσέτι ἡ ἐπιφανῆς πρωτεύουσα τῆς ἐθνικῆς δυνάμεως, διεκδικούσα μέχρις ἐσχάτων τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἔθνους. Ἡ πρωτεύουσα πόλις ἐκπροσωπεῖ τὴν ἱστορίαν ἐνὸς λαοῦ, ἐν αὐτῇ συγκεντρῶνται ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ αὐτοῦ δύναμις, δὲν ἔλεγε δὲ ὑπερβολὴν, ἐν τῇ τολμηρᾷ αὐτοῦ συλλήψει, ὁ κατ' ἐξοχὴν ποιητὴς τῆς Γαλλίας, τσακίς εἰπῶν καὶ ἐπαναλαβῶν περὶ τῆς γαλλικῆς πρωτεύουσας: ὅταν ἦνε κρυολογημένοι οἱ Παριῖσιοι, πάσχει ὑπὸ συνάγχης ἅπανα ἡ Γαλλία.

Καὶ ἐν τούτοις κατέλειπον δυσaréτως τὴν μικρὰν ἐκείνην ἀκαδημαϊκὴν πόλιν Ἰέννην. Ὀλίγας μόνον περιλαμβάνει χιλιάδας ψυχῶν, ἀλλ' ὅποια πνευματικὴ ζωὴ, ὅποση ἠθικὴ καὶ ἐθνικὴ ἐργασία διὰ τὴν γερμανικὴν, διὰ τὴν παγκόσμιον ἐπιστήμην, ἐτελέσθη ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, τῇ ἀριθμύσει ἑπτὰ μόνον χιλιάδας ἀνθρώπων! Μετὰ τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἰταλίαν τοῦ Μέσου αἰῶνος καὶ τῆς Ἀναγεννήσεως, δὲν παρουσιάζει ἡ ἱστορία τὸ παράδειγμα ἄλλης χώρας, ἐνθα τὰ μικρὰ τοῦ πληθυσμοῦ αὐτῆς κέντρα προσήνεγκον τσαυτάς ὑπηρεσίας εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ κα-

θόλου βίου τοῦ ἔθνους, ὅσον τὴν Γερμανίαν. Τὸ πρόβλημα τοῦτο δὲν εἶνε βεβαίως δύσλυτον, ἄνευ δυσχερείας δυνάμενον νὰ ἐρμηνευθῆ ἐκ τοῦ αὐτονόμου καὶ ἀνεξαρτήτου κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου τῶν μικρῶν πολιτειῶν, αἵτινες ἀπετέλουν τὴν ἀσθενῆ ἐθνικὴν ἐνότητα. Τίνα τὰ ἀποτελέσματα τῆς τοιαύτης ἐθνολογικῆς διαιρέσεως διδάσκει ἡ ἱστορία διὰ θλιβερῶν παραδειγμάτων καὶ ἐν Ἑλλάδι, καὶ ἐν Ἰταλίᾳ, καὶ ἐν Γερμανίᾳ. Ἐντεῦθεν ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ μέγιστος τῶν πολιτειοδιφῶν τῆς ἀρχαιότητος, ᾤκτειρε τὴν διαίρεσιν τῆς Ἑλλάδος, εὐχηθεὶς, βραδύτατα δυστυχῶς, τὴν ὑπὸ μίαν ἀρχὴν ἔνωσιν τῶν Ἑλλήνων. Ὑπὸ τὸ αὐτὸ δὲ πνεῦμα, ἀλλ' ἀποτομώτερον ἐπεκαλέσθησαν τὸν δαίμονα τῆς ἰταλικῆς ἐνότητος ὁ Δάντης καὶ ὁ Μακιαβέλλης, τοῦ δευτέρου μὴ διστάσαντος νὰ προτείνῃ τὰ ἀπαισιώτατα τῶν μέσων καὶ τὰ δρασικώτατα τῶν φαρμάκων πρὸς ἐπιτυχίαν. Ἄπαντες ἐπίσης οἱ φιλοπάτριδες τῆς Γερμανίας, ἀπὸ τοῦ Χοῦπτεν καὶ τοῦ Σίικιγγεν, τοῦ Λουθήρου καὶ τοῦ δευτέρου Φρειδερίκου μέχρι τῶν ἀνδρῶν τῆς πολυθρυσλήτου συνελύσεως τοῦ 1848 ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Παύλου ἐν Φραγκοφορτίῳ, κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον, διὰ τῆς μοναρχίας ἢ ἢ διὰ τῆς ἐλευθερίας, ὠνειροπόλησαν τὴν πραγμάτωσιν τῆς γερμανικῆς ἐνότητος. Ἄλλ' ἐὰν κοινωνικῶς, πολιτικῶς, ἢ τοιαύτη διαίρεσις παρουσιάσῃ ἀτονίαν καὶ ἐξασθένησιν τοῦ ἐθνικοῦ ὀργανισμοῦ, ἐν τούτοις εἰς αὐτὴν ὀφείλεται κατ' ἐξοχὴν ἡ πνευματικὴ ἐργασία, ἧς περιφανεῖς παρέσχον καρποὺς ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἢ Ἑλλάς, ἐν τῷ Μέσῳ αἰῶνι καὶ τῇ Ἀναγεννήσει ἢ Ἰταλία, καὶ κατὰ τὰς τρεῖς ταύτας τελευταίας ἑκατονταετηρίδας ἢ Γερμανία. Ὑπὸ αὐτονόμους, ἀνεξαρτήτους ἀλλήλων, ἀλλ' ἀμιλλωμένας ἀμοιβαίως κυβερνήσεις, ἢ πολιτικῶς ἀσθενῆς καὶ ἄτονος φυλῆ ἀνεδείχθη ὑπέροχος, παραβαλλομένη πρὸς τὰς ἄλλας τῶν χωρῶν τῆς Εὐρώπης. Ἐκεῖνοι, τοὺς ὁποίους ἀνὴρ φιλόπατρις, πλήρης ἀγανακτήσεως ἀπεκάλεσε λαὸν ὑπηρετῶν καὶ λ ι β ρ ε ο φ ὀ ρ ω ν, πλέον ἢ ἅπαξ ἐπέβαλον τὸν νόμον ἐν τῇ διεθνεί πνευματικῇ ἐργασίᾳ τῆς Εὐρώπης. Ἀπὸ τοῦ Λουθήρου μέχρι τοῦ Ἐγέλου, τὸ γερμανικὸν πνεῦμα εἰσηλθεν εἰς τὴν ὑψίστην συνείδησιν τοῦ νεωτέρου κόσμου διὰ τῆς ἠθικῆς μόνον αὐτοῦ δυνάμεως, χωρὶς νὰ ἐπιβληθῆ ὑπὸ τῆς λόγῃς νικηφόρων λεγεῶνων. Ἄλλὰ τοῦτο δὲν ἐπετεύχθη

διά τινος ἀνωτέρας ἐπιβολῆς ἰσχυρᾶς κυβερνήσεως, ὅσον δι' αὐτῆς ταύτης τῆς ἐνεργείας καὶ δυνάμεως τοῦ πνεύματος, ἐξίσου ἰσχυρῶς ἐκδηλουμένης ἐν τινι μικροσκοπικῇ πόλει, ὅσον ἤθελεν ἐκδηλωθῆ καὶ ἐν λαμπρᾷ καὶ μεγάλη πρωτευούσῃ.

Τὸ πανεπιστήμιον ὑπῆρξεν ἐν Γερμανίᾳ ὁ ἰσχυρότατος μοχλὸς τῆς μεγάλης ταύτης κοσμοϊστορικῆς ἐργασίας. Ἀπὸ τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος, καθ' ὃν συμπίπτει ἡ πρώτη σύστασις γερμανικοῦ πανεπιστημίου ἐν Βιέννῃ τὸ πρῶτον, εἶτα δὲ ἐν Ἀϊδελβέργῃ, μέχρι τοῦ αἰῶνος τούτου, τῆς ἐπὶ τὸ γερμανικώτερον ὀργανώσεως τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Στρασβούργου, τὸ πανεπιστήμιον, ἡ alma mater αὕτη πάσης ἐθνικῆς συνειδήσεως, πνευματικῆς ἐλευθερίας καὶ ἠθικῆς ρώμης τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ, συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐκδήλωσιν καὶ πραγμάτων τῶν μυχαιτάτων τοῦ ἔθνους πόθων. Ἀνεξάρτητον ἐν τῇ διοικήσει αὐτοῦ, πολιτεία ἐν πολιτεία, ὑπὸ ἰδίου διαβιοῦν νόμους καὶ ἔθιμα, σεβαστὸν ἐνώπιον τῆς ἀρχῆς, ὅσον καὶ ἐν τῇ συνηδείῃ τοῦ λαοῦ, ἐπιβάλλεται αὐτοδικαίως, χωρὶς νὰ ἐπισύρῃ τὴν ἐλαχίστην κατ' αὐτοῦ ὑποψίαν ἢ ἀντίδρασιν. Ἐν ταῖς μικραῖς πανεπιστημιακαῖς πόλεσιν ὁ καθηγητῆς, ὁ σπουδαστῆς, περιφρονοῦσιν ἐν πάσῃ εἰλικρινείᾳ τὸν ἀστὸν, τὸν χειρῶνακτα, τὸν βιομήχανον, τὸν Φιλισταῖον ἐν τῇ γραφικῇ αὐτῶν γλώσσῃ. Περίεργος ἐν τῇ πράξει βραχμανισμὸς ἐν μέσῳ τῆς ζωηρᾶς, ἐκινήτου δημοκρατικῆς κοινωνίας τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος, ἐπιβάλλων τὴν διαίρεσιν ἐκείνην, ἣν μόλις ἀνεχόμεθα σήμερον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς παλαιτάτης Ἀνατολῆς. Εὐτυχῶς ἡ ὑπεροψία αὕτη τῆς ἀκαδημαϊκῆς κλάσεως οὐδεμίαν προξενεῖ ἐνόχλησιν εἰς τὰ νεῦρα τοῦ ἀγαθοῦ Φιλισταίου. Ἐν γηραιῷ οἰκοδομήματι, ἀναπολοῦντι τὸν βίον καὶ τοὺς χαρακτῆρας τοῦ γερμανικοῦ Μέσου αἰῶνος, ἡ ἐπιστήμη λαμβάνει ἀρχαιοπρεπῆ τύπον, ἐπιβολὴν, ἣν οὐδεὶς ἀποινεὶ δικαιοῦται νὰ ἀμφισβητήσῃ. Ἄπαντες αἰσθάνονται, ὅτι τὸ ἐξ αὐτοῦ ἐκπεμπόμενον φῶς δὲν εἶνε προωρισμένον νὰ φωτίσῃ μόνον καὶ νὰ θερμάνῃ τὴν μικρὰν ἐκείνην χωρογραφικὴν διαίρεσιν, εἰς ἣν ἀνήκει καὶ ὑφ' ἧς ἐποπτεύεται τὸ πανεπιστήμιον, ἀλλὰ πλεον τι εἶτι εἶνε προωρισμένον νὰ ἐπιτελέσῃ ἐν τῇ ἐκπομπῇ τῶν ζωηφόρων ἀκτίων του, νὰ ρίψῃ αὐτὰς καθ' ὅλην τὴν γερμανικὴν πατρίδα, ἐπ' αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Μὴ ἔχει ἡ ἐπιστήμη πατρίδα; ἡ δημιουργ-

γική ἐκείνη ἔντασις τοῦ πνεύματος, ἡ προωρισμένη νὰ σαλεύσῃ, νὰ συγκινήσῃ, νὰ μεταβάλῃ καὶ νὰ μεταμορφώσῃ τὸν φυσικὸν καὶ τὸν ἠθικὸν κόσμον, νὰ ἀνεύρῃ καὶ νὰ διατυπώσῃ τοὺς νόμους αὐτῶν, νὰ τοὺς ἐφαρμόσῃ καθ' ὅλην αὐτῶν τὴν σημασίαν καὶ ἔκτασιν, δὲν εἶνε κληρὸς τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος, ἀνευ διακρίσεως φυλῆς, ἔθνους, ἢ πατρίδος; Ὁ Φίχτης ἔλεγεν, ὅτι ἡ ἀληθὴς πατρίς τοῦ πεπολιτισμένου ἀνθρώπου εἶνε ἐκείνη ἡ χώρα, ἐν ἣ κατ' ἐξοχὴν πρωταγωνιστεῖ τὸ πνεῦμα, αἰείποτε ποικίλλουσα, καθ' ὅσον ὁ πολιτισμός, ὡς ἀπόδημον πτηνόν, μεταναστεύει ἀπὸ τόπου εἰς τόπον. Τοιαύτη εἶνε ἡ ἀληθὴς, ἡ οὐσιώδης ἀποστολὴ τῶν πανεπιστημίων, οἷα κατ' ἐξοχὴν ἐκδηλοῦται ἐν Γερμανίᾳ, τούτου δ' ἕνεκα ἡ γερμανικὴ ἐπιστήμη αἰείποτε ἔσχε βαθὺν κοσμοπολιτικὸν χαρακτήρα. Καθ' ὅλην τὴν μακρὰν αὐτοῦ ἐργασίαν τὸ πανεπιστήμιον διετέλεσεν αὐτόνομον, ἀνεξάρτητον τῆς κρατοῦσης πολιτικῆς, εἰς τὴν αἰτίαν δὲ ταύτην ἀποδοτέα ἀναντιρρήτως ἢ διαρκῆς αὐτοῦ εὐρωστία, δι' ἧς κατῴρθωσε νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἔκπαλαι ἐν τε τῷ πνευματικῷ καὶ τῷ κοινωνικῷ βίῳ τῆς Γερμανίας. Συνήθως τὰ πανεπιστήμια λειτουργοῦσι μακρὰν τῶν πολιτικῶν πρωτεουσῶν, ἐλαχίστην ἄρα ὑφίστανται τὴν ἐπίδρασιν τῆς διοικήσεως, ξένα διατελοῦντα πρὸς τὰς ἀπόψεις καὶ τὰ συμφέροντα τῆς ἡμέρας καὶ μηδέποτε παραιτούμενά τῆς ἀτομικότητος αὐτῶν καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας, τοσοῦτον ἀναγκαιούσης πρὸς πραγμάτων ἰδιαιτέρου βίου, ἀνεξαρτήτου, ἐπιστημονικοῦ. Ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς τοιαύτης ἀποστολῆς δὲν ὑπάρχει ἴσως μέγας ἀνὴρ, πρωτεύσας ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος, ὅστις δὲν ἐδίδαξεν ἐν πανεπιστημίῳ γερμανικῷ, ὅστις δὲν φέρει τὸ ἐπίσημον αὐτοῦ κῦρος. Πρὶν ἢ ὁ Λούθηρος ἀποταθῆ εἰς τὴν γερμανικὴν κατὰ πρῶτον, καὶ μετὰ ταῦτα εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν κοινωνίαν, ὑψῶν τὴν σημαίαν τῆς Μεταρρυθμίσεως, εἶχε διατυπώσει τοὺς δισταγμοὺς αὐτοῦ κατὰ τοῦ Καθολικισμοῦ, τὴν πίστιν ὑπὲρ τῆς νέας ἰδέας, ἀπὸ τῆς ἕδρας γερμανικοῦ πανεπιστημίου, ἵνα ἐκτοξεύσῃ ἀκολούθως τὰς περιωνύμους κατὰ τοῦ παπικοῦ καθεστώτος προκλήσεις του ἀπὸ τῶν πυλῶν τῆς ἐκκλησίας τῆς Βιττεμβέργης. Τὸ πανεπιστήμιον εἶνε ἡ ψυχὴ τῆς Γερμανίας, μεγάλη καὶ ὑψίφων δύναμις, ἣτις ἐκράτησεν ἐν χρόνοις ἐθνικῆς καταπτώσεως ἀνέπαφον τὴν συνεί-

δησιν, τὴν τιμὴν, τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος διὰ πασῶν τῶν περιπετειῶν τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ δοκιμασίας. Καὶ παρέχει ἀληθῶς περιέργων μελέτην εἰς τὸν ψυχολογοῦντα περὶ τοῦ βίου τῶν λαῶν ὁ λαὸς ἐκεῖνος, ὅστις καθ' ἦν στιγμὴν ὑφίσταται τὴν ἐσχάτην τῶν ταπεινώσεων ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος, διὰ τῶν συγχρόνων μεγάλων ἀνδρῶν αὐτοῦ, ἐνὸς Ἐγέλου ἐν Ἰένῃ, ἐνὸς Γκαίτου ἐν Βαϊμάρῃ, ἀσημάντοις μικροσκοπικαῖς πόλεσιν, ἐπιβάλλει τὸν νόμον τοῦ πνεύματός του εἰς τὴν σύγχρονον κοινωνίαν, μὴδ' αὐτῶν τῶν κατακτητῶν ἐξαιρουμένων.

Ἄλλαχού τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου ἡ πρωτεύουσα εἶνε ἡ θερμαίνουσα τὸ ἐθνικὸν πνεῦμα, ἡ ἐπιβάλλουσα τοὺς νόμους αὐτοῦ ἐπὶ τῆς λοιπῆς χώρας· αὕτη εἶνε τὸ κέντρον τῆς ἐθνικῆς ἐστίας. Ἐνταῦθα συμβαίνει τὸ ἐναντίον. Ὁ Κάντιος ἀγνοεῖ πάντα ἄλλον κόσμον ἐκτὸς τῆς πανεπιστημιακῆς πόλεως του Κανιξέβεργης. Ὁ Φίχτης, ὁ Ἐγκελος, ὁ Σχελίγγιος, ὁ Σχιλλερος διδάσκουσι κατὰ πρῶτον τὰ ποικίλα αὐτῶν συστήματα ἐν τῇ μικροσκοπικῇ Ἰένῃ, ὁ Σαβινὺ διαγράφει τὸ πρόγραμμα τῆς ἱστορικῆς σχολῆς τοῦ δικαίου ἐν Μαρβούργῳ, καὶ διὰ τὰ παραλίπω τοσαῦτα ἄλλα ἄφθονα παραδείγματα, ἐν αὐτῇ τῇ Ἰένῃ σήμερον ὁ Χαϊκελ ἀνέπτυξε παραλλήλως μετὰ τοῦ Δαρβίνου τὴν μεγάλην κοσμολογικὴν θεωρίαν τῆς ἐξελιξέως τῶν ὄντων.

Ἦμην κατεilhμμένος ὑπὸ τοιούτων ἐντυπώσεων καὶ σκέψεων, καταλείπων τὸ ἤρεμον ἀναχωρητήριον τῆς Ἰένης. Ὅπισθεν ἐμοῦ ἀπεμακρύνετο μετὰ τοῦ τάχους τῆς δυνάμεως τοῦ ἀτμοῦ ἢ πολυθρύλητος πεδιάς, ἣτις οὐδέποτε θέλει ἐκλείπει ἀπὸ τῆς μνήμης τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ ὡς πένθιμος ἡμέρα ἐθνικῆς καταστροφῆς, καθ' ἦν τοσοῦτον ἀπαισιῶς ἐξεδηλώθη ἡ ἀτέλεια τοῦ πολιτικοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους, μὴδὲ τοῦ πρωσοικοῦ ἐξαιρουμένου, καὶ ἡ ὑπεροχὴ τοῦ κατακτητοῦ, τοῦ ἐπιβαλόντος τῇ πατρίδι τοῦ τιμαριωτισμοῦ διὰ τῆς δυνάμεως τῶν ὄπλων τὸν νέον νόμον τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τῆς ἐλευθερίας, ἀλλ' ἅμα καὶ ὡς ἡ ἀφετηρία τῆς ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως καὶ παλιγγενεσίας τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ. Ἐν τῇ ἐνταῦθα τελεσθείσῃ καταστροφῇ εἶχε καταδειχθῆ ἡλίου φαεινότερον, διὰ τῶν πραγμάτων, ἡ ἀχρηστία τοῦ καθεστῶτος ἐκεῖνου, τοῦ δημιουργηθέντος ἐν Πρωσίᾳ ὑπὸ τοῦ μεγάλου Φρειδερίκου, ἀπέ-

ναντι τοῦ ὑπὸ τοῦ Ναπολέοντος ἐκπροσωπούμενου ἤδη νέου, τοῦ ὁποίου τὴν κοσμοϊστορικὴν σημασίαν εἶχεν ἀποθαυμάσει ὁ Ἐγγε-
λος, ἰδὼν ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ νέου αὐτοκράτορος τὴν ἐκπρο-
σώπησιν τοῦ παγκοσμίου πνεύματος. Μετὰ τὸ φοβερὸν ἐκεῖνο
πάθημα τῆς παντελοῦς ἀνικανότητος τῆς Πρωσίας καὶ τῆς Γερ-
μανίας, ἐξηκολούθησεν ἡ μεγάλη ἐξέγερσις τοῦ γερμανικοῦ ἔ-
θνους, ἧς κέντρον κατέστη ἡδὴ ἡ πρωτεύουσα τοῦ πρωσικοῦ
κράτους, καὶ ἧς ταχὺ ἐπακολούθημα ὑπῆρξαν οἱ μεγάλοι ὑπὲρ
ἀπελευθερώσεως, ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἐστιῶν, ἀγῶνες τῶν Γερμανῶν ἐν
ἔτει 1814, ἡ μάχη τοῦ Βατερλῶ καὶ τὸ ἐπιστέγασμα τῶν ἀγώνων
τούτων, ἡ ἐν ἔτει 1870 καταστροφή καὶ ἡ συνεπεία αὐτῆς ἀνάρ-
ρησις τῆς νέας γερμανικῆς ἐνότητος καὶ αὐτοκρατορίας, ὑπὸ τὰς
πολεμικὰς δάφνας τῆς Γραβελότης καὶ τοῦ Σεδάν, τελεσθειῶν
πασῶν τῶν προρρήσεων περὶ τῆς παλιγγενεσίας τοῦ ἐν τῷ ἀσύλῳ
τοῦ Κυφχάουζερ ἀποκειμένου αὐτοκράτορος Φρειδερίκου τοῦ
Βαρβαρόσσα.

Περὶ τὸ μεσονύκτιον ἀφικόμενη εἰς Βερολίνον. Ἡ νέα καισαρικὴ
πρωτεύουσα τῆς Γερμανίας ἐκοιμᾶτο ἐν τῇ ἀστικῇ ἐκείνῃ γαλήνῃ,
ἣτις χαρακτηρίζει κατ' ἐξοχὴν τὰς γερμανικὰς πόλεις. Οὐδ' ἡ
ἐλαχίστη κίνησις διέκοπτε τὴν ἡρεμίαν πενθίμου νυκτὸς ἀρξαμένου
ἤδη χειμῶνος. Εἰς τὰ βάθη τοῦ οὐρανοῦ διεκρίνοντό που ἀμυδραὶ
ἀκτίνες οἰοεὶ ἐκπνεόντων ἀστέρων, ριπτόντων τὸ ἀμφίβολον αὐ-
τῶν φῶς ἐπὶ τῆς κοιμημένης πρωτευούσης. Ἐχει ἡ φύσις τὰ μυ-
στήρια αὐτῆς, ἀλλ' οὐδέποτε παρίστανται τὰ μυστήρια ταῦτα
τοσοῦτον τραγικά, τοσοῦτον δυσερμήνευτα καὶ ἀνεξιχνίαστα, ὅσον
ἐν καιρῷ νυκτὸς. Ὑπὸ τὴν μυστηριώδη αὐτῆς ἀναβολὴν, σκοτεινὴν
ἢ ἀκτινοβόλον, ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται ἑαυτὸν μᾶλλον ἐγρηγο-
ροῦντα, μᾶλλον ζῶντα, μᾶλλον σκεπτόμενον. Κατὰ τὴν στιγμὴν
ἐκείνην τῆς ἐξεγέρσεως τῶν λογισμῶν καὶ τῶν πόθων ἀναπτύσσε-
ται μοιραίως τὸ ἄλυτον πρόβλημα τοῦ παρελθόντος, τοῦ παρόντος
καὶ τοῦ μέλλοντος, ἐνῶ ἡ μυστηριώδης φωνὴ τοῦ ἀγνώστου ἀκούεται
εἰρωνικῶς ἐπιφωνοῦσα: τίς θέλει με δεῖσασα φήσει; Ἀμφι-
βάλλω ἂν ποτε γενναία τις δημιουργικὴ σκέψις, ἐξ ἐκείνων, αἵτινες
καταλείπουν περιφανῆ ἵχνη ἐν τῇ ἱστορίᾳ, ἐξηλθεν ἀπὸ τοῦ ἐργα-
στηρίου τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐν ἄλλῃ ὥρᾳ, ἢ ἐν καιρῷ νυ-

κτός. Ἡ στιγμή αὕτη εἶνε ἡ κατ' ἐξοχήν ἀποσπῶσα τὸν νοῦν ἀπὸ τῆς τύρβης τοῦ ὕλικου κόσμου, τοῦ κόσμου τῶν αἰσθήσεων καὶ τῆς ἀπάτης, ἵνα παράσχη εἰς αὐτὸν ἐλευθέραν εἴσοδον εἰς τὸ ἀπόκρυφον ἐνδιαίτημα τοῦ ἀπὸ τῶν βεβήλων ὀφθαλμῶν ἀποκεκρυμμένου ἀγνώστου. Ἐν καιρῷ νυκτός παρακολουθοῦσιν οἱ τρεῖς ἐκεῖνοι Μάγοι τῶν Χαλδαίων, οἱ τελευταῖοι ἀναμφιβόλως τῶν παλαιῶν ἀστρολόγων, τὸ μυστικὸν ἄστρον, ἵνα χαιρετίσωσιν ἐν τῷ λίκνῳ αὐτοῦ τὸν νέον βασιλέα τοῦ κόσμου, τὴν ἀπὸ τῆς πενιχρᾶς φάτνης τῆς Βηθλεὲμ ἀνατέλλουσαν νέαν ιδέαν. Πολυσήμαντος συμβολικὴ παράστασις, καθ' ἣν ἡ νύξ ζωοποιεῖ τὸ πνεῦμα, ἐνθαρρύνει τὴν σκέψιν, ἐν μέσῳ τῆς σκοτίας καὶ τῆς σιγῆς ἀναπτύσσουσα τὸν κόσμον τοῦ ἀγνώστου καὶ τοῦ μέλλοντος.

Τὸ μεσονύκτιον εἶχε σημανθῆ ἤδη. Μόνος ἐξῆλθον ἀπὸ τοῦ σταθμοῦ τοῦ σιδηροδρόμου, διευθυνόμενος μετὰ τοῦ συνοδοῦ μου ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ πρὸς τὴν πόλιν. Οὐδεὶς ἄλλος θόρυβος ἀκούεται ἀνὰ τὸ ἐν καιρῷ ἡμέρας τοσοῦτον πολυτάραχον ἄστῳ, ἢ ὁ ἦχος τοῦ πλανωμένου νυκτοφύλακος. Τὰ τελευταῖα φῶτα τῶν οἰκῶν τῆς πόλεως ἐσβέσθησαν, ἀγρυπνεῖ δὲ μόνον ὁ φανὸς τοῦ ἀεριοφωτος, ὁ μετὰ τοῦ νυκτοφύλακος φρουρῶν κατὰ τὴν στιγμήν ἐκείνην τὴν μεγάλην πρωτεύουσαν τοῦ γερμανικοῦ κράτους. Παράδοξος μοῖρα, ἐσκεπτόμην, τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Ἐγρήγορσις καὶ ὕπνος· ζωὴ καὶ θάνατος. Τοιαύτη ἡ εἰκὼν τοῦ βίου καθ' ὅλας αὐτοῦ τὰς σχέσεις καὶ τὴν ἐξέλιξιν. Ὁ ἄνθρωπος διὰ τοῦ ὕπνου λαμβάνει νέας δυνάμεις ζωῆς, κινήσεως καὶ ἐνεργείας πρὸς τὴν ὁδοιπορίαν τοῦ βίου, διὰ δὲ τοῦ θανάτου ἀναδημιουργεῖται αὐθις πρὸς νέαν παλιγγενεσίαν. Ἀμφότεραι αὗται αἱ δυνάμεις ἐνέχουσιν ἐν ἑαυταῖς συγχρόνως τὰ στοιχεῖα τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς δημιουργίας, οὐδ' ἐπὶ στιγμήν ἀποχωριζόμεναι ἀλλήλων, τῆς μιᾶς δ' ἀείποτε ὑποδοηθούσης τὸ ἔργον καὶ τὴν ἀποστολὴν τῆς ἐτέρας.

Ἡ στιγμή ἐκείνη τῆς μονώσεως καὶ τοῦ φαινομενικοῦ θανάτου ἦτο ὑψίστη. Ἡδυνάμην ἐπὶ βραχὺ χρόνου νὰ ριφθῶ μετὰ πεποιθήσεως, ἀνευ διακοπῆς, εἰς τὴν ἄδυsson τῶν βαθυτάτων λογισμῶν, ν' ἀναμνησθῶ τοῦ παρελθόντος, νὰ ἐρευνήσω τὸ παρόν, νὰ μαντεύσω τὸ μέλλον. Ὑπάρχουσιν ὄνειρα ἐγρηγόρσεως, ὀπτασίαι, μαντεύματα, ὧν τὴν προσεχῆ ἢ βραδεῖαν πραγμάτωσιν οὐδεὶς δύναται

ν' ἀμφισβητήσῃ ὡς τελεσθησομένην ἡμέραν τινά, θάπτον ἢ βράδιον. Ὑπὸ τοιοῦτον νευρικὸν ἐρεθισμὸν διατελῶν, ἐνόμισα κατὰ τὴν στιγμήν ἐκείνην, ὅτι εἶχον τὸ ἀπόκρυφον προνόμιον δευτέρας ὄψεως καὶ ἀκοῆς, ὅτι ἔβλεπον ἐνώπιόν μου τὴν εἰκόνα τοῦ μέλλοντος τοῦ γερμανικοῦ τούτου κράτους, αὐτοῦ τοῦ Βερολίνου, κατὰ τὸν νόμον τῆς γενέσεως καὶ τῆς φθορᾶς, κατὰ τὴν μοῖραν τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Τὸ μέγα κράτος, τὸ ἤδη παγκόσμιον σημασίαν κεκτημένον, τὸ ἤδη ἀξιοῦν ὅτι ἴσταται ἐπὶ τῶν κορυφῶν τοῦ πολιτισμοῦ, τὸ ἐπιδρῶν οὐσιωδῶς ἐπὶ τῆς τύχης μικροῦ ἢ μεγάλου μέρους τοῦ κόσμου, θάπτον ἢ βράδιον θὰ ἐκλίπη καὶ τοῦτο ἀπὸ τῆς ἱστορίας, ἅμα τελέσῃ τὴν ἀνατεθειμένην αὐτῷ ἐργασίαν. Οὐδεὶς δύναται ν' ἀποτρέψῃ τὴν ἐπικρεμαμένην καταδίκην· οὐδεμία δύναμις, οὐδεμία σοφία, εἴτε θεία, εἴτε ἀνθρωπίνη. Ἡ ἐπιστήμη αὐτοῦ, ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ, ἡ φρόνησις αὐτοῦ θὰ παρατείνωσιν ἴσως ἐπὶ μακρὸν ἢ βραχὺν χρόνον τὸν ἱστορικὸν βίον του, ἀλλὰ ν' ἀποτρέψωσι τὸ πεπρωμένον τοῦ βίου τέρμα, ἀδύνατον. Καὶ ἔσται ὡς τὸ φύλλον τὸ πεπερασμένον. Ὡς ἡ σύστασις τοῦ ὀργανικοῦ ἀτόμου ἀποσυντίθεται διὰ τοῦ χρόνου, οὕτω καὶ ἡ σύστασις τοῦ ἔθνους. Τὰ ζωτικὰ στοιχεῖα τῆς φυσικῆς καὶ ἠθικῆς αὐτοῦ ἰσχύος ἐξαντλοῦνται μετὰ τινα χρόνον, ὁ ὀργανισμὸς γηράσκει, οὐδαμῶς πλέον δυνάμενος νὰ κινηθῇ καὶ νὰ λειτουργήσῃ. Τότε ἐπέρχεται ἡ καταστροφή, ἡ διαγραφή ἀπὸ τῶν δέλτων τῆς ζωῆς καὶ ἡ ἐναπόθεσις αὐτοῦ ἐν τοῖς μουσείοις τῆς ἱστορίας, δίκην παλαιοντολογικοῦ μεγαθηρίου, ἀναμένοντος τὴν ἀρχαιολογικὴν ἔρευναν καὶ ἐτυμηγορίαν τοῦ μέλλοντος.

«Ἐσσετ' ἡμαρ, ὅτ' ἂν ποτ' ἄλλωλῃ Ἴλιος ἰρῆ
καὶ Πρίαμος καὶ λαὸς ἐϋμμελίω Πριάμοιο.»

Κοιμοῦ, λαμπρὰ πρωτεύουσα τοῦ νέου ἐθνικοῦ καὶ πολιτικοῦ κολοσσοῦ, τοῦ καλουμένου γερμανικὸν κράτος. Ἄδηλον ἂν τις τῶν κατοικούντων σε, τῶν ἐγκαυχωμένων ἐπὶ τῇ ἀπὸ σοῦ καταγωγῇ του, φαντάζεται κατὰ τὴν στιγμήν ταύτην τὸ μέλλον σου. Νομίζω ὁ ξένος ἐγώ, ὁ βλαστήσας καὶ ἀναπτυχθεὶς ἐπὶ ἐρειπίων, ὁ θάμνος, ἄνευ τῆς ἐλπίδος ἴσως νὰ ἴδω τὰς κορυφὰς τοῦ ἐθνικοῦ δάσους, εἰς ὁ ἀνήκω, σειομένας ὑπὸ τῆς αὔρας τῆς ὑπερτάτης ἐκείνης ζωῆς καὶ

ἐνεργείας, τῆς χαρακτηριζούσης τὴν ὕπαρξιν τῶν δρώντων ἔτι καὶ λειτουργούντων λαῶν, ὅτι βλέπω ἐνώπιόν μου τὴν εἰκόνα σου, ὅταν θὰ εἶπης τὸν τελευταῖον τῆς ἱστορικῆς σου ὑπάρξεως λόγον. Φέρω μετ' ἑμαυτοῦ τὸ ἐνστικτικὸν τῶν ἐρειπίων, τῆς καταστροφῆς ἐγώ, ὁ γεννηθεὶς καὶ μελετήσας τὰ τοῦ βίου τούτου ἐν τῇ πατρίδι μου ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῶν ἐρειπίων καὶ τοῦ θανάτου. Ἄλλοτε ἡ γῆ, ἐν ἣ εἶδον τὰς πρώτας αὐγάς τοῦ βίου, ἦτο λαμπρά, λαμπροτέρα σοῦ, ἂν καὶ δὲν εἶχε τὸ κολοσσιαῖόν σου μεγαλεῖον. Ὁ ἐν αὐτῇ κατοικῶν λαὸς ἤξίου, καὶ δικαίως, ὅτι κατάγεται ἀπὸ Θεῶν, ὅτι συνειργάσθη μετ' αὐτῶν καὶ συνηγωνίσθη, πᾶν δ' ὅ,τι ἐδημιούργησε καὶ ἐτέλεσε, φέρει μέχρι τῆς σήμερον τὴν σφραγίδα τοῦ θεοῦ, τοῦ ἀκηράτου κάλλους. Οὐδεὶς ὡς αὐτὸς ἀνήρθη εἰς τολμηρότερα, μᾶλλον ἀνέφικτα ὕψη. Κατὰ τὰς ὡραίας ἡμέρας τῆς ἱστορικῆς αὐτοῦ εὐκλείας ἔβλεπε τὰς θειοτέρας ὀπτασίας, ἅς ἀκολούθως ἀπετύπου ἐν ἄκρᾳ ποικιλίᾳ ἐπὶ τῆς διφθέρας, ἐπὶ τοῦ μαρμάρου καὶ ἐνεψύχου διὰ τῆς ἀψύχου ὕλης. Αἱ πολιτεῖαι αὐτοῦ δὲν ἦσαν βεβαίως τέλεια πρότυπα κοινωνικῆς ἐλευθερίας καὶ ἰσότητος, καὶ ἐν τούτοις ὁ ἠθικὸς αὐτῶν ὄργανισμὸς ἦτο τοιοῦτος, ὥστε θαυμασίως ἀνεπτύσσετο τὸ πνεῦμα καὶ ὑπεστηρίζετο ἡ ἐθνικὴ καὶ ἱστορικὴ αὐτοῦ ἐργασία. Ἀπὸ τοῦ Προμηθέως μέχρι τοῦ Ἀριστοτέλους ἐξεπροσώπει ὁ λαὸς οὗτος τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐν ἐνεργείᾳ· ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος λαὸς τῆς ἱστορίας, ὁ συλλαβὼν καὶ διατυπώσας πλήρη τὴν ἀτομικότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἐγένετο προνομιοῦχον φῶς, τοῦ ὁποῖου αἱ ἀκτῖνες μέχρι τῆς σήμερον περιπλανῶνται ἐπὶ τῆς ἱστορικῆς ἀτμοσφαιρας, καὶ ὧν ἐκάστη εἶνε ἰκανὴ ν' ἀνάψῃ τὴν λαμπάδα αὐτοσουστάτου πολιτισμοῦ. Καὶ ἐν τούτοις ὁ λαμπρὸς οὗτος ἐθνικὸς καὶ πολιτικὸς ὄργανισμὸς διελύθη ἡμέραν τινὰ εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη. Τὰ αἷτια ἦσαν ποικίλα, ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ: νόσος τοῦ ὄργανισμοῦ καὶ ἐπιδρομαὶ τῶν βαρβάρων. Ἡ σοφία τῆς Ἀθηνᾶς, ἡ δάφνη τοῦ Ἀπόλλωνος, ἡ ἰσχύς τοῦ Διός, τὸ πολεμικὸν μένος τοῦ Ἄρεως δὲν κατώρθωσαν ν' ἀποτρέψωσιν ἀπὸ τοῦ ἐκλεκτοῦ λαοῦ τὴν κοινὴν μοῖραν. Κατῆλθον ἐντεῦθεν οἱ βάρβαροι, ἐκ τῆς ἀνηλίου ταύτης γῆς εἰς τὴν πατρίδα τῆς Μεσημβρίας, ἵνα θερμανθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου, ξανθοὶ, ἀγαθοὶ κατ' οὐσίαν, ἀλλ' οὐδεμίαν ἔχοντες συνείδησιν ἔτι πολιτισμοῦ καὶ ἡμερώ-

σεως. Ἡ Ἀθηνᾶ τοῦ Φειδίου οὐδεμίαν ἐνεποίησεν αὐτοῖς ἐντύ-
 πωσιν, ἀναμφιβόλως δὲ κατωτέραν ἐκείνης, ἣν παρεῖχεν ἄμορφον
 ζόανον θεότητος τινος τῆς Βαλχάλλας των. Εἶτα ἀπὸ τῶν ἐρήμων
 τῆς Ἀραβίας καὶ ἀπὸ τῶν στεππῶν τῆς Ἀσίας ἐπέδραμον ἄλλοι
 βάρβαροι, ἴν' ἀποτελέσωσι τῆς ἐξοντώσεως τὸ ἔργον. Οὕτω καὶ
 διὰ σὲ θέλει σημάνει μίαν ἡμέραν ἢ ἱστορία τοῦ μοιραίου τέλους
 τὸν κώδωνα. Τὸ πανίσχυρον κράτος θέλει καταστῆ λεία ἀλλοφύ-
 λων βαρβάρων· ἄτονος, νωθρός, ἐξησθενημένος φυσικὸς καὶ ἠθικὸς
 βίος οὐδὲν θέλει τότε δυνηθῆ ν' ἀντιτάξῃ πρόχωμα κατὰ τῆς
 πολεμικῆς μανίας τῶν ἐπιδρομέων. Τὸ ἀπὸ Καρολομάγνου ἄγον
 τὴν πρώτην ἀρχὴν ἱστορικὸν κατασκευάσμα θέλει καταρρέουσι
 δίκην κολοσσιαίου σκελετοῦ, προσβαλλομένου ὑπὸ τοῦ πρώτου
 ἀτμοσφαιρικοῦ ρεύματος. Τότε ἐπὶ τοῦ Βερολίνου τούτου, τοῦ
 κέντρου, τοῦ ἐγκεφάλου τῆς γερμανικῆς ἐνότητος, θέλουσιν εὐφραν-
 θῆ οἱ ἐχθροί, ὡς ἠϋφράνθησαν τσοάκις εἰς ἀναλόγους περιστάσεις
 οἱ νικηταὶ τῆς Νινευῆ καὶ τῆς Περσεπόλεως, τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ
 τῆς Ἀλεξανδρείας, τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ρώμης. Τὰ κοινοβούλια,
 τὰ μουσεῖα, τὰ πανεπιστήμια, αἱ βιβλιοθηκαὶ σου θέλουσι προφυ-
 λάξει ἀπὸ τῶν δυσκρασιῶν τῆς ἀτμοσφαίρας τοὺς ἀλαζόνας νικη-
 τὰς. Καὶ ἴσως τὰ ἐν αὐτοῖς ἀποτεθειμένα βιβλία, ἔνθα τόσαι σκέ-
 ψεις καὶ τόσαι θεωρίαι, ἀπὸ τῆς αἰσιοδόξου προωρισμένης
 ἀρμονίας τοῦ Λεϊβνίτιου, μέχρι τοῦ ἀπαισιοδόξου ἐκμηδενί-
 σμοῦ τοῦ Σχιοππεγγάουερ καὶ τοῦ Χάρτμαν, χωρὶς συνείδησιν τοῦ
 πραττομένου, θέλουσι προορισθῆ ὑπὸ τινος νέου Ὁμάρ νὰ θερ-
 μάνωσι τὰ καταπεπηγότα μέλη νικηφόρου λεγεῶνος. Ἐπιζήσας τις
 σκεπτικὸς θὰ ἐπιφωνήσῃ τότε ἀδιάφορος: Ματαιότης ματαιότητων,
 ζητῶν φιάλην ζύθου, ἵνα φιλοσοφήσῃ ἐπὶ τῆς ματαιότητος ταύτης
 τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, καλῶς γινώσκων ὅτι πᾶν τὸ γεννώμε-
 νον προώριστα ἅμα καὶ ν' ἀποθάνῃ. Καὶ ἐν τούτοις, μεθ' ὄλην
 τὴν ἀνάγκην τῆς καταστροφῆς ταύτης, ἢ ψυχροτέρα κεφαλὴ εἶνε
 ἀδύνατον νὰ μὴ αἰσθανθῆ ἄρρητον ὀδύνην ἐνώπιον τοῦ τοιούτου
 θεάματος τοῦ θανάτου, ὅταν ἢ μεγάλη πόλις, τὸ κέντρον καὶ ἢ
 ἐστία τσοαύτης διανοητικῆς θερμότητος, μεταβάλληται ἐπὶ τέλους
 εἰς παγετῶδες νεκροταφεῖον, τὸ δὲ κρανίον τοῦ φιλοσόφου, ἐν ᾧ
 ἄλλοτε ἐλειτούργει ἀνήσυχος δημιουργικὸς ἐγκέφαλος, μετασχη-

ματίζεται εἰς κύπελλον εὐωχίας βαρβάρου στρατιώτου. Οὕτω παρέρχονται οἱ αἰῶνες, καὶ παρέρχεται μετ' αὐτῶν ἡ ζωὴ καὶ ἡ δόξα, καὶ πᾶν ὅ,τι ἦτο γενναῖον καὶ μέγα, καὶ εὐγενὲς καὶ λαμπρόν, πᾶν ὅ,τι ἐν γένει ἐλάτρευσε καὶ ἠγάσθη ἡ ἀνθρωπότης.

Ὑπὸ τοιαύτας μελαγχολικὰς σκέψεις διῆλθον ἅπασαν τὴν νύκτα, ὡσεὶ διετέλουν ἐνώπιον τοῦ θεάματος πραγματικοῦ θανάτου, ὡσεὶ εἶχον διέλθει μακρὰς ἡμέρας καὶ νύκτας ἐν μέσῳ ἀληθοῦς ἐρημίας καὶ ἐξοντώσεως. Πολλάκις περιεπλανήθη ἐπὶ τῶν ἐρειπίων ἀπωχημένης δόξης, ἀλλ' οὐδέποτε προσεβλήθη τσοοῦτον ἰσχυρῶς ὑπὸ τοιούτων ἐντυπώσεων, ὅσον κατὰ τὴν νύκτα ἐκείνην. Ἄνεμενον τὸ πρωῖνὸν φῶς μελαγχολικῆς ἡμέρας, ἴν' ἀναπαυθῶ ἀπὸ τῆς κοπώσεως, καὶ ἔκλειον ἤδη μόλις τὰ βλέφαρά μου, ἐνῶ ἠκούετο ἔξωθεν, ἐπὶ τοῦ λιθοστρώτου τῶν ὁδῶν, ἡ κίνησις τῆς ἡμέρας τῆς θορυβώδους ταύτης μεγαλοπόλεως, ἐξεγερθείσης ἤδη ἀπὸ τοῦ ὕπνου, καὶ ἀρχομένης τοῦ ἀγῶνος τοῦ βίου μετὰ τῆς ματαιᾶς πίστεως τῆς αἰωνιότητος καὶ τῆς ἀθανασίας.

Μετὰ μικρὰν ἀνάπαυσιν ἐξηγέρθη καὶ ἐξῆλθον ἀνὰ τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως.

Τὸ Βερολῖνον κεῖται ἐπὶ τινος ξηρᾶς, ἀμμώδους, μονοτόνου πεδιάδος τῆς Πρωσσίας, οἶονεὶ κατὰ πρόνοιαν. Ἄπασαι σχεδὸν αἱ πόλεις τῆς Γερμανίας ἐθεμελιώθησαν μετὰ τινος φιλοκάλου ἐκλογῆς, ὡς ἄσυλον εὐάρεστον κατοικίας τῶν ἀνθρώπων, παρέχον τὴν ὄθησιν πρὸς συγκέντρωσιν πληθυσμοῦ. Ἡ ὄχθη ἐνὸς ποταμοῦ, ἡ γειτονία μεγαλοπρεποῦς γηραιοῦ δάσους, ἀναμιμνήσκοντος ποιητικὰς παραδόσεις τοῦ παρελθόντος, εἶνε αἱ ἀπαρχαὶ καὶ τὰ κύρια συστατικὰ τῶν πλείστων γερμανικῶν πόλεων. Κατοικεῖ ἡ ποίησις, ἡ συμμετρία, ἡ ἀρμονία τῆς φύσεως, ἀναλόγως διατυπούσα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον καὶ διαπλάττουσα τὸν χαρακτήρα τῶν κατοίκων. Πᾶν ἐν τούτοις τὸναντίον παρατηρεῖται ἐν Βερολίνω. Δυσχερῶς δύναται τις νὰ συναντήσῃ τοποθεσίαν μᾶλλον μελαγχολικὴν, μᾶλλον κατηφῆ, ἐστερημένην πάσης χάριτος καὶ εὐκοσμίας. Ἡ σκέψις, ἡ πρωτοστατήσασα ἐν τῇ θεμελιώσει αὐτοῦ, ἐν τῇ ἐκλογῇ ὡς πρωτεύουσας τοῦ πρωσικοῦ κράτους, ἤκιστα ἀπέβλεπεν ἀναμφιβόλως εἰς τὴν δημιουργίαν πνευματικοῦ καὶ πολιτικοῦ κέντρου, ὅσον εἰς τὴν ἐκλογὴν καταλλήλου σκοπιᾶς πρὸς ἴ-

δρυσιν στρατιωτικοῦ σταθμοῦ. Οἱ ἀρχαῖοι τῆς Πρωσίας Ἐκλέκτορες, οἱ διάδοχοι τῶν ἵπποτῶν τοῦ τευτονικοῦ τάγματος ἔρριψαν τὸ βλέμμα ἐπὶ τῆς ξηρᾶς καὶ μελαγχολικῆς ταύτης πεδιάδος, ἀποβλέποντες μόνον εἰς τὴν στρατιωτικὴν διοργάνωσιν καὶ ὑπεροχὴν τοῦ μικροῦ ἔτι τιμαρίου των. Τῶν σκέψεων τούτων ἐμφορούμενοι, ἐζήτησαν ἔκπαλαι ν' ἀναδείξωσι τὸ Βερολῖνον κέντρον τῶν στρατιωτικῶν αὐτῶν ἐργασιῶν, ἐν μέσῳ κατοίκων ἀμφιβόλου γερμανικῆς γνησιότητος καὶ καταγωγῆς, Σλάβων καὶ ἄλλων στοιχείων ἐθνολογικῆς πανσπερμίας, ἅτινα ἐκράτει μόνον συνδεδεμένα ὁ στρατιωτικὸς τῶν σιδηρῶν ἐκλεκτόρων βραχίον. Κατὰ τὸν δωδέκατον ἔτι αἰῶνα, καθ' ὃν οἱ Παρίσιοι διαχέουσιν ἤδη ἀνά πᾶσαν τὴν Εὐρώπην τὸ φῶς τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἐπιστήμης, τὸ Βερολῖνον εἶνε γνωστὸν ὡς ἄσημος μόνον κώμη ἀλιέων, μόλις δὲ κατὰ τὸν δέκατον πέμπτον καθίσταται πρωτεύουσα τοῦ ἐκλέκτορος τῆς Πρωσίας· ἀλλ' ἡ ἀποστολὴ αὐτοῦ εἶνε ἰδίως στρατιωτικὴ, θεραπεύονται ἐν αὐτῷ κατ' ἐξοχὴν αἱ τέχναι τοῦ πολέμου, καὶ ἐνῶ ἡ λοιπὴ Γερμανία μετὰ τῆς σιδηρᾶς ἐκείνης ἐπιμονῆς, τῆς χαρακτηριζούσης τὸ γερμανικὸν πνεῦμα, δημιουργεῖ ἀκαδημίας καὶ πανεπιστήμια, οὕτω δὲ προάγει τὰς ἀρχὰς τῆς Μεταρρυθμίσεως καὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως, δι' ὧν τοσοῦτον τεραστίαν λαμβάνει ἀνάπτυξιν ἢ νεωτέρα ἐπιστήμη, ἢ ἀκαδημία τοῦ Βερολίνου μόλις ἀρχομένου τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος ἰδρύεται, τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Λεϊβνίτιου. Τὸ στρατιωτικὸν πνεῦμα κατισχύει ἐν τῷ ἔργῳ τῶν σιδηρῶν ἡγεμόνων τοῦ κράτους τούτου κατὰ παράδοσιν, καθ' ὑψηλοτέραν ἔμπνευσιν, διότι δι' αὐτοῦ μέλλει μόνον νὰ πραγματοποιηῖ ἡμέραν τινὰ τὸ ποθεινὸν ἰδεῶδες τῆς γερμανικῆς ἐνότητος. Τοῦτο δὲ τὸ πνεῦμα, μεθ' ὅλας τὰς ἀπὸ τοῦ μεγάλου Φρειδερίκου γενομένας προσπάθειάς πρὸς ἐπιστημονικὴν ἀνύψωσιν τοῦ Βερολίνου διὰ τῆς προσκλήσεως ἐπιφανεστάτων τῶν χρόνων ἐκείνων ἀνδρῶν ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Βερολίνου, κρατεῖ διηνεκῶς μέχρι τῆς σήμερον. Ὑπὸ τὴν ὄψιν μεγάλων σοφῶν καὶ μεγάλων φιλοπατρίδων, τοῦ Οὐμβόλδου, τοῦ Φίχτου τοῦ Σχλαγερμάχερ, ἰδρῦθη τελευταῖον, ἐν ἔτει 1810, ἐν χρόνοις πτώσεως καὶ ἐθνικῆς ἀγωνίας, τὸ πανεπιστήμιον τοῦ Βερολίνου, ἵνα συντελέσῃ μετὰ τῶν λοιπῶν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γερμανικῆς ἐπιστήμης, εἰς τὴν ἐξύψωσιν τοῦ

ἔθνικοῦ φρονήματος διὰ τῆς σκοπίμου διδασκαλίας. Καὶ τὸ πανεπιστήμιον τοῦτο προσήνεγκεν ἀληθῶς μεγάλας ὑπηρεσίας καὶ εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ εἰς τὴν ἐνότητα τῆς Γερμανίας. Ἐκ μίας τῶν ἑδρῶν αὐτοῦ ἀπήγγειλεν ὁ Φίχτης τοὺς περιωνύμους αὐτοῦ «Λόγους εἰς τὸ γερμανικὸν ἔθνος»· καὶ ἐνέσκηψε τότε πῦρ ἐξ οὐρανοῦ, θερμάναν καὶ συγκινῆσαν τὴν γερμανικὴν συνείδησιν. Ὅτε δὲ ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς ἐπληρώθη, καὶ τὸ Βερολίνον ἀνέλαβε τὴν πολιτικὴν ὑπεροχὴν μεταξὺ ἀπασῶν τῶν γερμανικῶν πόλεων, ἀπὸ τοῦ ἐπιστημονικοῦ αὐτοῦ ἱεροῦ διευτυπώθησαν κατὰ τὸν ἀνήσυχον τοῦτον αἰῶνα τὰ ὑψηλότατα τῶν δογμάτων τῆς ἐπιστήμης, καὶ συνεζητήθησαν τὰ σπουδαιότατα τῶν προβλημάτων τοῦ βίου. Τὸ εἶχεν ἀποκαλέσει ὁ Ἐγκελ, ἀναλαμβάνων τὰς παραδόσεις του, ἐν ἔτει 1818, τὸ κεντρικὸν πανεπιστήμιον, «ὀφείλον νὰ καταστῇ τὸ κέντρον πάσης πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ πάσης ἐπιστήμης καὶ ἀληθείας,» ἢ δὲ πρόρρησις αὐτοῦ ἀληθῶς ἐπληρώθη. Πόσα ἀνεπτύχθησαν πρωτότυπα συστήματα ἐν τῷ καθιδρύματι τούτῳ! ὅποση ἐπιστημονικὴ πάλῃ διεξήχθη μεταξὺ σχολῶν καὶ δογμάτων, εἰρηλική, ἀναίμακτος, ἀλλὰ τοσοῦτον συντελέσασα εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ ἠθικὴν παλιγγενεσίαν καὶ ἀναμόρφωσιν τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ! Καὶ ἐν τούτοις, μεθ' ὅλα ταῦτα, μεθ' ὅλας τὰς ἐπιφανεῖς αὐτοῦ ὑπηρεσίας εἰς τὴν ἐπιστήμην καὶ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα, φοβοῦμαι μὴ τὸ πανεπιστήμιον τοῦτο στερεῖται τῆς ὑψηλῆς ἐκείνης ἀνεξαρτησίας καὶ αὐτονομίας, τῆς αὐτοσυνειδησίας, ἄνευ τῆς ὁποίας, περιφανῶς διατυπούσης τὸν λόγον αὐτῆς, δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω τὴν ἀληθῆ ἀνάπτυξιν, τὴν πραγματικὴν παιδευσιν ἐνὸς λαοῦ, ἐστερημένου τῶν συνθηκῶν τῆς ἐλευθέρως σκέψεως καὶ ἐνεργείας. Τὸ πανεπιστήμιον κεῖται ἀκριβῶς ἀπέναντι τοῦ βασιλικοῦ ἀνακτόρου. Ἐγένετο τοῦτο ἄρα κατὰ τύχην, ἢ ἐμφαίνει βαθυτέραν ἔννοιαν, οἷον ἐπὶ σκοπῶ γενόμενον; Ὅποια πρὸς ἀλληλα ἀντίθεσις τῶν δύο τούτων ὑπερτάτων ἐνὸς λαοῦ συμβόλων, τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἰσχύος!

Ὅτε κατὰ πρῶτον παρετήρησα τὴν ἀντίθεσιν ταύτην, εἶπον κατ' ἑμαυτόν: τοῦτο θὰ φονεύσῃ ἐκεῖνο. Ἄλλ' ὁπότερον ἐν τούτοις; Ἔσται ἡ δύναμις τῆς ἐπιστήμης ἰσχυροτέρα ἐν τῷ μέλλοντι, ἵνα συντρίψῃ τὸ κῦρος καὶ τὴν δύναμιν τῆς στρατιωτικῆς ταύτης πο-

λιτείας, ἧς ἡ κορυφή κεῖται ἐν τῷ ἄνευ πολλῶν ἐξωτερικῶν ἀξιώσεων ἀνακτόρῳ τῶν Πρώσων ἡγεμόνων, ἀλλ' ἰσχυρῶ ἐσωτερικῶς καὶ ἔχοντι βαθεῖαν τὴν συνείδησιν τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ ἐργασίας, ἵνα μεταμορφώσῃ τοὺς ὑφισταμένους τύπους τῆς πολιτικῆς ἀπολυταρχίας διὰ νέου, ἐλευθερωτέρου πολιτικοῦ καθεστώτος, ἐρείδομένου ἐπὶ τῶν ἐθνικῶν ἐλευθεριῶν, ἐπὶ τῆς ἰσοπολιτείας, ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς αὐτοδιοικήσεως, κατὰ τὸ διάγραμμα καὶ τὰ διδάγματα τῆς ἐπιστήμης ; Ἡ τούναντιον, ὑπὸ τὴν ἀνωτέραν ἐπίδρασιν καὶ αὐθεντίαν τοῦ ἰσχυροῦ τούτου μεγάρου, ἡ ἐπιστήμη, ἡ μαντικὴ αὕτη Πυθώνισσα τοῦ μέλλοντος τῶν λαῶν, θὰ συντρίψῃ πᾶσαν ἀντίθετον δύναμιν, βουλευομένην νὰ περικόψῃ τὰς πτέρυγας αὐτῆς ; Πάντοτε ἡ ἀτμόσφαιρα καὶ γειτνιάσις τῶν αὐλῶν, ὑπῆρξαν δυσμενεῖς, ὀλέθριαι διὰ τὰς γενναίας, τὰς μεγάλας ἰδέας. Ὁ διαπνέων ἄνεμος εἶνε πινηγῆρὸς, λίαν δὲ δυσχερῶς τελεῖται ἡ λειτουργία τοῦ ὀργανικοῦ συστήματος τοῦ πνεύματος, κινδυνεύοντος νὰ ὑποστῇ τὸν ἐξ ἀσφυξίας θάνατον ἐξ ἐλλείψεως ἐπαρκοῦς ἐλευθερίας φωτὸς καὶ ἀέρος. Δὲν ἀποπειρῶμαι κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην νὰ διατυπώσω ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου. Ὅ,τι ἐπιθυμῶ νὰ ἐλπίζω εἶνε, ὅτι ἡ δύναμις τῶν καιρῶν καὶ τῆς ἱστορίας, ἡ ὁσημέραι κρατυνομένη κοινωνικὴ πρόοδος τῶν λαῶν ἔσονται ἰσχυρότεροι τῶν ἐφημέρων προσκομμάτων, τῶν ὑπὸ τῶν ἀνθρωπίνων συμφερόντων παρεντιθεμένων. Πλέον ἢ ἅπαξ τὰ χρονικὰ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους παρέσχον περιφανῆ τούτου ἀπόδειξιν. Ἐὰν ἡ ἐπιστήμη δὲν εἶπεν ἔτι πλήρη τὸν λόγον αὐτῆς, ἐὰν ἔχη ἔτι ἐνώπιον αὐτῆς εὐρὺ, ἐλεύθερον ἐν τῷ μέλλοντι τὸ στάδιον τῆς σκέψεως καὶ τῆς ἐργασίας, ἡ δύναμις αὐτῆς θὰ ὑπερνηκίῃ ἐπὶ τέλους, μεθ' ὅλα τὰ ἀντίθετα περὶ ἐπιτυχίας προοιωνίσματα. Οἱ θεωρητικοὶ τοῦ Βερολίνου σήμερον, κατὰ πλειονότητα τοῦλάχιστον, δὲν ἐδίστασαν νὰ θυσιάσωσι πρὸ τοῦ χρυσοῦ μόσχου τῆς πολιτικῆς ἐπιτυχίας καὶ αὐθαιρέσις, τοῦ ἐγκατεστημένου κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη ἐν τῷ παρὰ τὴν λεωφόρων Φιλυρῶν (unter den Linden) μεγάρῳ, καὶ νὰ ὑποκλίνωσιν εἰς τὰς αὐθαιρέτους αὐτοῦ διαταγὰς, ἐν ὀνόματι τῆς πολιτικῆς ἀνάγκης. Ἐνθυμοῦμαι τὸν ἱστορικὸν τῆς νέας γερμανικῆς Αὐτοκρατορίας Τράϊτσκε, τὸν πρῶην φιλελεύθερον πολιτικὸν συγγραφέα, διδά-

σκοντα ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Ἀϊδελδέργης τὴν ἱστορίαν ἀπὸ ἀλλοίας πάντῃ ἀπόψεως, ἢ σήμερον ἐνώπιον τῶν αὐτοκρατορικῶν ἀνακτόρων τοῦ Βερολίνου. *Quantum mutatus ab illo!* Ἐν διαστήματι βραχυτάτου χρόνου μετεμορφώθη εἰς θεωρητικὸν τοῦ ἤδη ἐγκαινισθέντος νέου αὐτοκρατορικοῦ καθεστῶτος, εἰς τὸν πιστότατον τῶν Σειδῶν τοῦ σιδηροῦ ἀρχιγραμματέως. Καὶ πόσοι ἄλλοι μετέπεσον ἀποτόμως εἰς τὰ ἀντίθετα τῶν προηγουμένως ὑπ' αὐτῶν διδαχθέντων δογμάτων! Οἱ θεωρητικοὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως ἐγένοντο ἀπόστολοι μισαροῦ τέρατος, τοῦ Ἀντισιμητισμοῦ, καὶ σήμερον διδάσκεται ἀπὸ ἀκαδημαϊκῶν ἐδρῶν καὶ ἀπὸ τοῦ ἀμβωνος τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Διαμαρτυρήσεως παρ' αὐλικῶν ἱεροκηρύκων τὸ δόγμα τῆς μισαλλοδοξίας, ἄνευ τοῦ ὁποίου τὸν τελευταῖον διατρέχει κίνδυνον τὸ νεότευκτον τοῦτο γερμανικὸν κράτος! Μεθ' ὅλα ταῦτα, προσδοκῶ τὴν ἀντίδρασιν τοῦ μέλλοντος. Ἐν τῇ ὑπὸ ἀπειλητικῶν νεφῶν βεβαρημένη ταύτῃ ἀτμοσφαίρᾳ τοῦ Βερολίνου προσδοκῶ θᾶπτον ἢ βράδιον τὸν ἥλιον τῆς ἐλευθερίας, ἵνα διασκεδάσῃ τὸν ἄρχοντα ζόφον τοῦ ἐνεστῶτος. Ὑπὸ τὰς δάφνας τῶν μεγάλων ὑπὲρ ἐθνικῆς ἀπελευθερώσεως τῶν Γερμανῶν ἀγώνων, καὶ τὴν ἐπελθοῦσαν πολιτικὴν κατὰ τῆς ἐπαναστάσεως ἀντίδρασιν ἐν Πρωσσίᾳ, εἶχε προκηρύξει ἄλλοτε ὁ Ἐγγελος τὸ νέον πρωσσικὸν κράτος ὡς τὴν πραγμάτωσιν τῆς πολιτικῆς ἀληθείας τοῦ αἰῶνος, ἀλλ' οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἐκ τῆς αὐτῆς ἐξεληθόντες ἀφετηρίας, ἐτράπησαν εἰς ἀντίθετον ὁδὸν καὶ ἐξήγαγον μετ' ὀλίγον ἐναντία πάντῃ συμπεράσματα. Εἰς ταύτην δὲ τοῦ νέου Ἐγγελισμοῦ ἀναμφιβόλως τὴν ἐργασίαν ὀφείλεται κατ' ἐξοχὴν ὁ θρίαμβος τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1848, οὐ μόνον ἐν Γερμανίᾳ, ἀλλὰ καὶ πολλαχοῦ τῆς Εὐρώπης.

Τὸ πανεπιστήμιον τοῦ Βερολίνου ὑπομιμνήσκει κατὰ πᾶσαν στιγμὴν τοὺς εὐγενεῖς ἐκείνους θεμελιωτὰς αὐτοῦ, οἵτινες ἐν μέσῳ τῆς ὑφισταμένης τῶν καιρῶν ἀνησυχίας ἔθηκαν τὰ πρῶτα θεμέλια τῆς συστάσεώς του ἐν πόλει, ἐπαπειλουμένη ἐκάστοτε ὑπὸ νέας ἐχθρικῆς ἐπιδρομῆς. Διὰ τὰ τολμηρὰ ἐκεῖνα πνεύματα ἐφαίνετο ἡ ἴδρυσις τοῦ πανεπιστημίου ἐν τῇ πρωσικῇ πρωτευούσῃ ὡς τις νέα ἀποκάλυψις τοῦ γερμανικοῦ πνεύματος, συνειδότης αὐτὸ καὶ ἐννοοῦντος τὰ τελέσει τὴν πραγμάτων του. "Απαντες οἱ

πρωτοστατήσαντες ἐν τῇ θεμελιώσει αὐτοῦ ὑπῆρξαν μαχηταὶ τοῦ λόγου καὶ μαχηταὶ τῶν ἔργων, οὐδαμῶς ἐννοοῦντες ν' ἀποχωρίσωσι τὸ συμφέρον καὶ τὴν πρόοδον τοῦ ἔθνους ἀπὸ τῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς ἐπιδράσεως τῆς ἐπιστήμης, ἧς ἐτίθεντο ἤδη ἐν τῷ πανεπιστημίῳ βαθύτατα θεμέλια. Ἄλλ' ἡ ἐργασία τῆς γενεᾶς ταύτης ἤκιστα δύναται νὰ κατανοηθῆ προσηκόντως, τέλεον, ἄνευ τῆς μελέτης καὶ κατανοήσεως τῆς μεγάλης ἐκείνης προσωπικότητος, ἣτις συνοψίζει ἐν ἑαυτῇ κατὰ τινα τρόπον ἐν ἁρμονικῷ τύπῳ τὸ σύνολον τῆς τότε τελεσθείσης ἐργασίας ἐν Γερμανίᾳ ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς παλιγγενεσίας. Ἡ γενεὰ ἐκείνη, ἐν ἣ τοσοῦτον περιφανῶς ἐπρωταγωνίστησαν ἐν τῇ ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἐργασία ἄνδρες ἑξοχοί, ὁ Οὐμβόλδος καὶ ὁ Φίχτης ἐν τῇ πολιτικῇ καὶ τῇ ἐπιστήμῃ, ὁ Γναιζενάου, ὁ Σχιάνχωρστ καὶ ὁ Βλύχερος ἐν ταῖς τέχναις τοῦ πολέμου, καθ' ἣν ἐξήγειραν τὸ καταπεπτωκῶς φρόνημα τοῦ ἔθνους ἄνδρες ὑψηλῆς ἀρετῆς καὶ ἀφοσιώσεως, ὁ Arndt, ὁ Jahn, καὶ ὁ ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης ἐκπέμψας τὸν τελευταῖον τῆς φιλοπατρίας ποιητικὸν στεναγμὸν νεαρὸς καὶ πολυέλπις Körner, ἡ γενεὰ ἐκείνη, ἧς ἡ ἐπαναστατήσασα κατὰ τῆς ξενικῆς ἐπιδρομῆς συνείδησις τοσοῦτον περιφανῶς διευπλώθη ἐν τῷ βαθυτάτῳ ἐκείνῳ διστίχῳ ἐνὸς τῶν ἀνδρῶν τούτων, τοῦ Arndt:

«Der Gott, der Eisen wachsen liess,
der wollte keine Knechte,»¹

δὲν δύναται προσηκόντως νὰ κατανοηθῆ, νὰ ἐκτιμηθῆ ἡ ποικίλη αὐτῆς ἐργασία, ἄνευ τῆς ἐγγυτέρας κατανοήσεως καὶ μελέτης τῆς ἐξοχωτάτης πολιτικῆς προσωπικότητος τῶν χρόνων τούτων, τοῦ βαρῶνου Στάιν. Οὐδεὶς τῶν μετ' αὐτοῦ συνεργασθέντων κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην τῆς ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως τῆς Γερμανίας κατὰ τοῦ ἐκ Γαλλίας κατακτητοῦ εἰργάσθη μετ' ἴσης νουνεχείας, οὐδεὶς κατενόησε τοσοῦτον ἀκριβῶς τὴν ἀπόκρυφον νόσον, ὑφ' ἧς ἐταλαιπωρεῖτο ἡ Γερμανία, ταύτης δὲ διαγνωσθείσης, οὗτος ἕτερος ἢ οὗτος ἦτο ὁ συμβουλευσας καὶ παρασχώντ' ἀδραστηκῶτα τῶν φαρμάκων πρὸς καταπολέμησιν. Ἡ ἐμφάνεια αὐτοῦ, ἡ μνήμη, ἔμει-

1 « Θεὸς ὁ κατασκευαστὴς τοῦ σιδήρου, οὐδαμῶς ἐπέτρεψε τὴν δουλείαν. » Τὸ διστίχον τοῦτο εἶνε ἀνωγενεγραμμένον ἐπὶ τοῦ ἐν Βόννῃ στηθέντος ἀνδριάντος τοῦ φιλοπατρίδος ποιητοῦ.

ναν προσφιλεῖς παρὰ τῷ γερμανικῷ λαῷ, δικαίως δὲ δύναται νὰ θεωρηθῆ, ἄνευ ὑποτιμήσεως τῆς ἐργασίας τῶν συγχρόνων του, ὡς ὁ κατ' ἐξοχὴν ἐγκαινίζων ἐν τῷ νεωτέρῳ πολιτικῷ βίῳ τῆς Πρωσίας τὴν περίοδον ἐκείνην, ἣτις ἄρχεται μὲν ἀπὸ τῆς καταστροφῆς τῆς Ἰένης, διὰ μυρίων δὲ περιπετειῶν καὶ κολοσσιαίας ἐργασίας καταλήγει εἰς τὸν θρίαμβον τοῦ 1870 καὶ εἰς τὴν ἀποτέλεσιν τῆς γερμανικῆς ἐνότητος.

Ἡ μνήμη τοῦ μεγάλου πολιτικοῦ ἀνδρός, τοῦ ἐν χρόνοις ταπεινώσεως καὶ δυστυχίας μὴ ἀποδειλιάσαντος ἐνώπιον δυσχερεστάτων προβλημάτων, ἀλλὰ μετὰ πίστεως καὶ τόλμης ἀρξαμένου τοῦ πολυμόχθου ἔργου τῆς πολιτικῆς διοργανώσεως τῆς Πρωσίας, τῆς ἐθνικῆς ἀπελευθερώσεως τῆς Γερμανίας, ἔπρεπε ν' ἀναγραφῆ ὀρατώτερον καὶ καταληπτότερον, ἢ ἐν τῇ ἀπλῇ μόνον εὐγνωμοσύνῃ τοῦ ἔθνους, ἐν τοῖς ἀρχείοις μόνον τῆς ἱστορικῆς ὑστεροφημίας. Ἡ κατασκευὴ ἀνδριάντος, ἢ πραγματικώτερα ἀπομνημόνευσις τοῦ φυσικοῦ τύπου καὶ τῶν χαρακτήρων τοῦ ἀπωχημένου ἀνδρός, ἐπανάγει ζωντανώτερον τὸ παρελθὸν εἰς τὴν μνήμην καὶ τὸν σεβασμὸν τοῦ παρόντος, εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν ἐπερχομένων γενεῶν, καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ ἐθνικὴν αὐτῶν ἐποικοδόμησιν. Γινώσκει ὁ τεχνίτης ν' ἀποτυπώσῃ ἐπὶ τοῦ ἀνδριάντος, οὐ μόνον τὸ σῶμα τοῦ διαιωνιζομένου ὑπὸ τῆς τέχνης αὐτοῦ, ἀλλ' αὐτὴν τὴν ψυχὴν, αὐτὸ τὸ πνεῦμα, αὐτὸν τὸν ἐσωτερικὸν ἄνθρωπον· ὁ δὲ παῖς, ὁ νεανίσκος, τὸ ἔθνος, θὰ ὑποστώσιν ἀναντιρρήτως ἐκ τοῦ ἀψύχου τούτου τύπου τὴν ἐπίδρασιν ἐκείνην, ἣτις ἔσται τὸ ἐλατήριον τῆς ἐν τῷ μέλλοντι σκέψεως καὶ ἐργασίας αὐτῶν. Ἡ ἀρχαία Ἑλλάς, ἐν τῇ ὑπερτάτῃ αὐτῆς ἀκμῇ, εἶχε πληρωθῆ ἀνδριάντων τῶν ὑπὲρ τῆς τιμῆς καὶ τῆς δόξης τῆς πατρίδος ποικίλως ἀγωνισαμένων. Οὕτω τὸ παρελθὸν συνδέεται στενώτερον καὶ πραγματικώτερον μετὰ τοῦ ἐνεστώτος καὶ τοῦ μέλλοντος διὰ τῆς τοιαύτης ἀπομνημονεύσεως τῶν αἰσθητῶν τύπων τῶν ἀπωχημένων μεγάλων ἀνδρῶν, τῶν κατ' ἐξοχὴν ἐκδηλούντων τὴν ἠθικὴν ὑπόστασιν τοῦ λαοῦ, ἀφ' οὗ ἐξήλθον. Ἡ ἄλυσις τῆς ἱστορικῆς ἐργασίας δὲν διακόπτεται διὰ τοῦ θανάτου, ἐξακολουθοῦσι δ' οὗτοι ἐν πανομοιότηπῳ ὁμοιώματι δρῶντες καὶ ἐμπνέοντες τοὺς μεταγενεστέρους.

Τὴν 26 Ὀκτωβρίου 1875 ἔμελλε ν' ἀποκαλυφθῆ ὁ ἀνδριὰς

τοῦ βαρῶνου Στάιν, ἔργον μεγάλου καλλιτέχνου, πρῶτως θανόν-
τος, τοῦ Σχειφελμπαίν. Τὸ ὄνομα τοῦ διοργανωτοῦ τῆς πρωσικῆς
πολιτείας μετὰ τὴν ἐν Ἰένη πανωλεθρίαν τοῦ 1806 παρίστησι θαυ-
μασίαν τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους σελίδα, ἓνα τῶν μᾶλλον ἐργασθέν-
των ἀνδρῶν ὑπὲρ τῆς γερμανικῆς ἐνότητος. Μετὰ τοὺς θριάμβους
τοῦ 1880, ἡ ἐπάνοδος εἰς τὸν Στάιν ἦτο ἐπιβαλλόμενον ὑπὸ τῶν
περιστάσεων καθήκον. Ὁ ἀνὴρ οὗτος ἀληθῶς ἦτο ὁ πρῶτος θεῖς
τὰ θεμέλια τῆς πολιτικῆς ἐκείνης ἐν Πρωσίᾳ, ἣτις ἐν βραχυτά-
τῳ μὲν διαστήματι χρόνου προῦκάλεσε τὴν ἐξέγερσιν τοῦ 1813
καὶ τὴν ἐκδίκησιν τῆς ὑβρισθείσης τιμῆς τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ,
κατῶρθωσε δ' ἐπὶ τέλους τὴν συμπληρώσῃ τὴν στέγην τοῦ οἰκοδο-
μήματος τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος διὰ τῶν τελευταίων ἐπιτυχιῶν. Μετὰ
τὴν πῴσιν τῆς Ἰένης ἰσχυρὰ κατάπληξις κατέλαβε τὸ πνεῦμα τοῦ
γερμανικοῦ ἔθνους. Τίς ἐτόλμα ν' ἀντιβλέψῃ πρὸς τὸν μεσουρα-
νοῦντα ἥλιον τοῦ Γάλλου αὐτοκράτορος, χωρὶς ν' ἀποτυφλωθῇ ὑπὸ
τῶν ἐκπεμπομένων ἰσχυροτάτων ἀκτίνων; Δὲν προσεκύνησαν αὐτὸν
πάσης τάξεως καὶ πάσης σκέψεως ἄνθρωποι; στρατηγοὶ καὶ φιλό-
σοφοι; ἱστορικοὶ καὶ πολιτικοὶ; Δὲν εἶχε κηρυχθῆ ὑπὲρ τοῦ αὐ-
τοκράτορος ἅπανα σχεδὸν ἡ καθολικὴ Γερμανία, ἀπὸ τῶν
ἀκτῶν τοῦ Ρήνου μέχρι τῶν τοῦ Ἑλβα, ἀπὸ τοῦ Μονάχου καὶ
τῆς Στουτγάρδης μέχρι τῆς Δρέσδης; δὲν προσεκύνησεν αὐτὸν
ὑπηρετήσας ὁ ἐπιφανέστατος τῶν ζώντων ἱστοριογράφων, ὁ Ἰωάν-
νης von Müller, δὲν ἐδικαιολόγησε διὰ τῆς μεταφυσικῆς αὐ-
τοῦ διαλεκτικῆς τὸν κατακτητὴν ὁ Ἑγελος, δὲν ἐκολακεύθη ὑπὸ
τῶν ἐπιδεικτικῶν προσήσεων τοῦ ἐκ Κορσικῆς τυχοδιώκτου τὸ
μᾶλλον ἀνεξάρτητον τῶν πνευμάτων τῆς Γερμανίας, ὁ Γκαίτης
ἐν Ἐρφούρτῃ,¹ καθ' ἣν στιγμὴν ἔμελλον νὰ διαμοιρασθῶσι προαιώ-
νια στέμματα, καὶ νὰ δημιουργηθῶσι ἐκ τοῦ μηδενὸς νέοι θρόνοι;
Καὶ ἐν τούτοις, μεθ' ὅλον τὸ καταπληκτικὸν αὐτοῦ ἐν Γερμανίᾳ
κῦρος ἐπηκολούθησε τάχιστα ἡ διαμαρτύρησις ἀπὸ τῆς πεσοῦσης,
ἀλλ' ἀμέσως διαμαρτυρηθεῖσις Πρωσίας. Τὸ κράτος τοῦ Μεγά-

1. Ὁ Ναπολιέων, παρατηρήσας τὸν Γκαίτην εἰσελθόντα εἰς τὴν αἴθουσαν τῆς ὑποδοχῆς ἐν Ἐρ-
φούρτῃ, εἶπεν αὐτῷ: Εἶσθε ἄνθρωπος! καὶ ἐκάλεσεν αὐτὸν φιλικώτατα εἰς Παρισίους.

λου Φρειδερίκου, τὸ μετὰ τοσαύτης ἀρχιτεκτονικῆς δεινότητος συντεθέν, ἔπνεε σχεδὸν τὰ λοιπία. Ὁ βασιλεύς, αἱ ἀρχαὶ εἶχον ἀποχωρήσει ἀπὸ τῆς πρωτευούσης, αὐτὴ δὲ ἡ βασίλισσα Λουίζα, ἕξοχος τύπος ἀρετῆς, καὶ ὡς γυνή, καὶ ὡς βασίλισσα, σκαίως προπηλακισθῆ ὑπὸ τοῦ νικηφόρου αὐτοκράτορος. Ἐν μέσῳ τῶν ἐντυπώσεων τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς ἀπογνώσεως, ἐζητεῖτο ὁ πολιτικὸς ἐκεῖνος ἀνὴρ, ὁ ἀρχιτεκτονικὸς, ὁ δημιουργικὸς, ἵνα περισυναγάῃ τὰ τῆδε κάκεῖσε διεσπαρμένα ζωτικὰ στοιχεῖα τῆς ἐθνικῆς ἐνεργείας, καὶ δι' αὐτῶν ὑπερασπίσῃ τὰ ἱερά τῆς καταβληθείσης πατρίδος. Ἐν τῇ ἀπαρχῇ τοῦ κολοσσιαίου τούτου ἀγῶνος, ὡς τις ἄνωθεν ἀποκάλυψις, ἐπιφαίνεται ἡ μεγάλη φυσιογνωμία τοῦ βαρῶνου Στάϊν. Ὑπῆρχεν ἀληθῶς τὸ ὑλικὸν τῆς ἐργασίας ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ, ἐν τῇ φανερᾷ ἢ λανθανούσῃ ἐξάψει τῶν πνευμάτων καὶ τῇ ἀγανακτήσει, ἐζητεῖτο δὲ μόνον ὁ παράκλητος τῆς ἐθνικῆς σωτηρίας ἀνὴρ, ὁ ἀνὴρ τῶν ἔργων, ἵνα παράσχη σάρκα εἰς τὰ περὶ αὐτὸν αἰσθήματα. Καθ' οὓς χρόνους ὁ κοσμοπολιτικώτερος τῶν θεωρητικῶν τῆς γερμανικῆς ἐπιστήμης, ὁ Φίχτης, συνελθὼν εἰς ἑαυτόν, μετὰ τὰς ἐθνικὰς συμφοράς, καθίστατο ὁ φανατικώτερος φιλόπατρις, ὁ πρακτικὸς πολιτικὸς, ἠδύνατο νὰ κατανοήσῃ, ὅτι οὐδὲν ἤθελε συναντήσῃ πλέον δυσχερὲς πρόσκομμα ἐν τῇ ἀρχομένῃ τῆς ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως καὶ συντάξεως ἐργασίᾳ. Ὑπὸ τοιαύτας περιστάσεις καὶ ἐντυπώσεις ἐπελάβετο ὁ Στάϊν τοῦ ἔργου του μετὰ τῆς πεποισθήσεως ἐκείνης, τῆς χαρακτηριζούσης τὰ ἕξοχα πνεύματα, τὰ ἀδιαφοροῦντα πρὸ παντὸς ταπεινοῦ προσκόμματος, πρὸ πάσης δυσχερείας, πεποιστότα δὲ μόνον εἰς τὸ δίκαιον τοῦ ἀγῶνος των. Κατήγετο ἐκ παλαιτάτου γερμανικοῦ γένους, ὅπερ ἦτο μέγα προσὸν διὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἀντιδράσεως κατὰ τῶν ὑπὸ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ἐγκαινισθεισῶν ἀρχῶν τῆς ἰσοπολιτείας, ὧν ἡ γοητεία, θερμάνασα ἐπὶ στιγμὴν τὴν ψυχὴν τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν, προεκάλει ἤδη μείζονα τὴν ἀπέχθειαν τῆς τιμαριωτικῆς εὐγενείας· ἦτο ἀνεκτὸς ἄρα παρὰ ταῖς τέως ἀρχούσας κοινωνικαῖς τάξεσιν, οὐδεμίαν διεγείρων καθ' ἑαυτοῦ ἀντιπάθειαν ἢ ὑποψίαν περὶ εἰλικρινοῦς πολιτικῆς ἐνεργείας. Ἐν τούτοις, σπανίως πολιτικὸς ἀνὴρ εἶχεν αἰσθανθῆ μείζονα ἀφοσίωσιν πρὸς τὸν λαόν, ὑπὲρ οὗ

ἔμελλε νὰ ἐργασθῆ, ἀφοσίωσιν πραγματικὴν, ἥκιστα ἐμπνεόμενος ὑπὸ τῶν ἐνοστίκτων καὶ τῶν προλήψεων τῆς τάξεως, ἀφ' ἧς ἐξήρχετο. Ὁ χαρακτήρ αὐτοῦ ἀνεμίμησκε τοὺς μεγάλους ἄνδρας τῆς ἑλληνικῆς καὶ ῥωμαϊκῆς ἀρχαιότητος, ἀνθρώπους ἄμα καὶ πολίτας, δι' οὓς τὸ κοινὸν ἀγαθὸν ἐτίθετο ὑπέρτερον τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων. Τοιοῦτος ἦτο ὁ Στάϊν. Πρόγραμμα αὐτοῦ ἦτο ἡ ἀνατροφή καὶ ἡ ἐξύψωσις τοῦ ἔθνους, δι' ἧς ἐκάστη πνευματικὴ δύναμις τοῦ ἀτόμου δύναται ν' ἀναπτυχθῆ προσηκόντως, δι' ἧς θέλει ἐξεγερθῆ πᾶσα εὐγενὴς τοῦ βίου τάσις. Δὲν ἀπέβλεπεν εἰς μίαν τάξιν, περιφρονῶν τὸν λαόν, ὅπως ἄλλοι πρὸ αὐτοῦ πολιτικοὶ μεταρρυθμισταί, ὅπως ὁ 'Ριχελιεύς· ἀλλὰ βᾶσιν τοῦ πολιτικοῦ του προγράματος ἔθηκεν αὐτὸν τὸν γερμανικὸν λαόν, ὡς τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς ὑψίστης τῶν δυνάμεων τῆς ἐθνικῆς ἀναπτύξεως, τὸν λαόν, ἄνευ διακρίσεως καταγωγῆς καὶ γένους.

Τὸ μέχρι τοῦδε πολιτικὸν καθεστῶς τῆς Πρωσίας, οἷον ἀνῆλθεν εἰς τὴν ἀνωτάτην αὐτοῦ περιωπὴν ἐπὶ Φρειδερίκου τοῦ δευτέρου, λαβὼν τὸν προσωπικὸν αὐτοῦ τύπον, ἔμενε στάσιμον ἤδη ἀπὸ μακροῦ χρόνου, ἀνεπίδεκτον προόδου καὶ βελτιώσεως. Οἱ διάδοχοι τοῦ μεγάλου βασιλέως ἐστεροῦντο τῆς ὑπερόχου αὐτοῦ ἀξίας, ἵνα συνεχίσωσι τὴν τολμηρὰν ἐκείνου πολιτικὴν, ἣτις ἐν βραχεῖ χρονικῷ διαστήματι κατέστησε τὴν Πρωσίαν σπουδαιότατον παράγοντα τῆς πολιτικῆς τάξεως τῆς Εὐρώπης. Καὶ ἐκτὸς τούτου, αἱ συνθηκαί, ὑφ' ἃς διετέλει νῦν ἡ Εὐρώπη, δὲν ἐπέτρεπον πλέον, οὐτ' ἠνείχοντο τὸ καθεστῶς προσωπικῆς κυβερνήσεως. Ὁ ἥρωα τοῦ Ἑπταετοῦς πολέμου εἶχε πολιτικὸν αὐτοῦ δόγμα: τὰ πάντα ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, οὐδὲν διὰ τοῦ λαοῦ, ἀγνοῶν ἕτερον τοῦ βασιλέως παράγοντα ἐν τῇ διοικήσει τῶν κοινῶν. Ἄλλ' ἡ ἐπελευθούσα διὰ τῆς γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ἱστορικὴ μεταβολὴ εἶχεν ἀνατρέψει καθ' ὀλοκληρίαν τὰ θεμέλια πολιτικῆς τάξεως, ἐρειδομένης ἐπὶ τοῦ ἱστορικῶν μόνον τίτλον διεκδικουμένου δόγματος τούτου. Ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἐν ἰσχύϊ κοινωνικὴν ὀργάνωσιν τῆς Πρωσίας ὁ Στάϊν ἀνέλαβε τὴν ἐπὶ νέων ἀρχῶν καὶ θεμελιῶν ὀργάνωσιν τῆς πολιτείας καὶ τῆς διοικήσεως διὰ τῶν συνηνωμένων δυνάμεων τοῦ λαοῦ, ἀπασῶν τῶν τάξεων μετεχουσῶν κατ' ἀναλογίαν ἐν τῇ καθολικῇ ταύτῃ συνεργασίᾳ. Οὕτως ἐτελεῖτο ἐν εἰρήνῃ,

άνευ ίσχυρῶν συγκρούσεων, ζωπικωτάτη, ἀλλὰ καὶ ριζικωτάτη πολιτικὴ μεταμόρφωσις ἐν τῷ βίῳ τῆς Πρωσσίας, πράγματι ἐπανάστασις. Ἐξεδηλώθησαν μὲν ἐπὶ τινὰς στιγμὰς τὰ συμφέροντα τῆς ἀντιδράσεως, δυσαρέστως ἔχοντα πρὸς τὸ ἐγκαινιζόμενον καθεστῶς, ἀλλ' ἡ ἀνάγκη τῆς κατεπειγούσης μεταβολῆς ἦτο τοσοῦτον πασιφανῆς καὶ ὑπὸ τῶν πραγμάτων ἐπιβαλλομένη, ὥστε πᾶσα ἀποπειρα ἀντιπράξεως ἐναυάγησεν ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς. Ἄλλως τε ὁ χαρακτήρ τοῦ Στάϊν δὲν ἦτο ἐκ τῶν ὑποχωρούντων ἀπέναντι τοῦ πρώτου προσκόμματος. Ἀληθῆς πολιτικὸς ἀνὴρ, πεποιθὼς εἰς τὸ καθῆκον αὐτοῦ καὶ εἰς τὸ δίκαιον τοῦ ἀγῶνος, ὄν ἐν ὀνόματι τῆς πατρίδος καὶ τῶν κοινῆ συμφερόντων ἀνέλαβεν, οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἠσθάνθη ἑαυτὸν κλονούμενον ἐνώπιον ἀντιδράσεων τινῶν καὶ ἐπιβουλῶν, τῆς πολιτικῆς ραδιουργίας καὶ μοχθηρίας, τότε δὲ μόνον ἔστη, ὅταν ἐξηναγκάσθη νὰ ἐγκαταλίπη τὸ ὑπὸ τοσοῦτον αἰαίους οἰωνοὺς ἀρξάμενον καὶ διεξαγόμενον ἔργον του, ἵνα ὑποχωρήσῃ εἰς τὴν ἀπαίτησιν τοῦ ἀηλεοῦς κατακτητοῦ, κατανοήσαντος ὅποῖος ἐπικίνδυνος καὶ θανάσιμος ἐχθρὸς διὰ τὰ γαλλικὰ συμφέροντα ἐν Γερμανίᾳ, δι' αὐτὸ τὸ κῦρος τοῦ ἀνικητοῦ αὐτοκράτορος, εἰργάζετο μετὰ τοσαύτης ἐπιτυχίας καὶ ἀποτελεσμάτων ἐν Πρωσίᾳ, ἵνα ἀνακαινίσῃ τὴν ἐν Ἰένῃ πεσοῦσαν δύναμιν τοῦ κράτους τοῦ Μεγάλου Φρειδερίκου. Καὶ ἠναγκάσθη μὲν ὁ Στάϊν νὰ καταλίπη τὰς ἡνίας τῆς πρωσοικῆς κυβερνήσεως, ἀλλ' ὁ σπόρος, ὄν ἐν βραχεῖ διαστήματι χρόνου ἔρριψεν ἐν Πρωσίᾳ, τάχιστα ἐβλάστησε καὶ ἐκαρποφόρησεν, οὕτω δὲ ἐπῆλθον ἐκ τῆς ἐργασίας ταύτης αἱ μεγάλαι ἐκεῖναι ἐπιτυχίαι τοῦ 1814 καὶ ἡ ἔκτοτε οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν διακοπεῖσα πλέον ἐργασία ὑπὲρ τῆς γερμανικῆς ἐνότητος.

Ἡ ἀρχή, ἐφ' ἧς ἐζήτησε νὰ στηρίξῃ τὴν νέαν διοργάνωσιν τοῦ πρωσοικῆ κράτους ὁ Στάϊν, ἦτο ἡ πολιτικὴ ἐλευθερία καὶ ἡ ἰσονομία ὑπὸ πάσας τὰς ἐν τῇ κοινωνίᾳ σχέσεις. Φλεγόμενος ὑπὸ τοῦ ἔρωτος τῆς ἐλευθερίας, ἀλλ' οὐχὶ ὅποια ἐπραγματώθη κατὰ τοὺς χρόνους ἐκεῖνους ἐν Γαλλίᾳ, καταλήξασα εἰς τὴν αὐταρχικὴν κυβέρνησιν τοῦ Ναπολέοντος, ἐζήτησε, διοργανῶν τὴν πρωσοικὴν πολιτείαν, νὰ συνδυάσῃ τὰς δημοκρατικὰς τάσεις τοῦ αἰῶνος μετὰ τινος εὐκοσμοτέρας μονιμότητος, λαμβάνων ὑπ' ὄψει ἅμα καὶ τὰ

συντηρητικά στοιχεία καὶ συμφέροντα τῆς κοινωνίας. Ἐν τῇ οικονομικῇ ἐπιστήμῃ ἠσπάζετο μὲν κατ' ἀρχὴν τὰς θεωρίας τοῦ Ἀδάμ Σμιθ, τὰς ἀρχὰς τῆς ἐλευθέρας κινήσεως καὶ ἐνεργείας τῶν οικονομικῶν δυνάμεων τῶν ἐθνῶν, δι' ὧν κατ' ἐξοχὴν ἀναπτύσσονται καὶ τελεσφοροῦσιν αἱ παραγωγικαὶ αὐτῶν δυνάμεις, οὐχ ἦπτον ἢ πρὸς τὰς θεωρίας ταύτας πίστις αὐτοῦ δὲν ἦτο ἀπόλυτος. Τῇ πολιτείᾳ δὲν ἐπετρέπετο νὰ καταλίπη ἐλεύθερον πάντῃ τὸ στάδιον εἰς τὸν οικονομικὸν συναγωνισμόν, ὅστις ἀπολύτως ἀναγνωριζόμενος, ἄνευ περιορισμοῦ τινος, ὡς ἀφετηρία τοῦ ἐθνικοῦ πλοῦτου, ἤθελε τὸ μὲν καθιερώσει τὸν χρηματισμὸν ὡς μόνον ἐλατήριον ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ τῶν λαῶν, ἄνευ ἀνωτέρου ἄλλου ἐλατηρίου ἢ ἐνδιαφέροντος, τὸ δὲ τὴν ἐκμετάλλευσιν τῶν πολλῶν ὑπὸ τῶν ὀλίγων, τῶν ἀνικάνων ὑπὸ τῶν πονηρῶν, ἵνα καθιερώσῃ θάπτον ἢ βράδιον νέον οικονομικὸν τιμαριωτισμὸν ἐν τοῖς κόλποις τῆς νεωτέρας κοινωνίας, καὶ μετ' αὐτῶν τὴν σύγκρουσιν τῶν ἀκτημόνων μετὰ τῶν κτηματιῶν, ἧς τὰ ἀποτελέσματα τοσοῦτον οἰκτρὰ καταδείκνυνται κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας τοῦ αἰῶνος τούτου, παραγαγόντα τὰς ἀνατρεπτικὰς ἐκείνας τάσεις καὶ αἱρέσεις, τὰς ἐπιζητούσας σήμερον διὰ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ σιδήρου τὴν πραγμάτωσιν φανταστικῆς οικονομικῆς πολιτείας, κατ' ἀντίθεσιν τῆς μέχρι τοῦδε γνωσθείσης ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ὁ Στάϊν, ἀνήκων κατ' ἐξοχὴν εἰς τὴν ἰδανιστικὴν ἐκείνην σχολὴν τῶν συγχρόνων του, φίλος καὶ συνεργάτης τοῦ Οὐμβόλδου καὶ τοῦ Φίχτου, ἐφρόνει ὅτι ὑπὲρ τὰ ὑλικά συμφέροντα τῆς κοινωνίας κεῖνται τὰ ἠθικά, ἅτινα κατ' ἐξοχὴν πρέπει νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψει καὶ ὁ νομοθέτης καὶ ὁ πολιτικὸς ἀνὴρ. Οὕτω δὲν ἀνεγνώριζε τὴν ἀπολύτως ἐλευθέραν ἐκδήλωσιν τῶν οικονομικῶν δυνάμεων τῶν κοινωνικῶν τάξεων, ἄνευ συμπράξεώς τινος καὶ ἐποπτείας τῆς πολιτείας, ἣν ἐθεώρει ζωτικώτατον παράγοντα ἐν τῷ βίῳ τῶν λαῶν, ἐνόμιζε δὲ ἀναγκαῖον τὸν καθορισμὸν τῶν ὀρίων τῆς ἐλευθέρας τοῦ ἀτόμου ἐνεργείας καὶ τῆς ἐποπτείας τῆς πολιτείας, ἀμφοτέρων ἐντὸς τοῦ προσήκοντος, μὴ ὑπερτιμῶν τὴν σημασίαν ἀλλὰ καὶ μὴ καταστρέφων τὸ κῦρος αὐτῆς, ἀναγκαιούσης ἐκάστοτε πρὸς παρακώλυσιν πάσης ἐνδεχομένης συγκρούσεως τῶν ποικίλων κοινωνικῶν δυνάμεων. Δὲν εἶχε γράψει κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην καθολικῆς ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ ἱστορίᾳ ἀνησυχίας ὁ Γουλλιέλ-

μος Ούμβόλδος, ὁ συναγωνιστής, ὁ συνεργάτης τοῦ Στάϊν, τοῦ ὁποίου οὗτος πλέον ἢ ἅπαξ ἐπεκαλέσθη τὴν σύμπραξιν, ὑπὸ τὰς συγχρόνους ἐντυπώσεις τῆς σφαλερᾶς ἐκείνης θεωρίας, τῆς τοσαύτα δεινὰ παρασχούσης τῇ Γαλλίᾳ κατ' ἐξοχὴν, καθ' ἣν πολιτεύματι ἀδιαφόρως δύναται νὰ ἐπιβληθῇ ταύτη ἢ ἐκείνη τῇ ἱστορικῇ περιόδῳ ἢ κοινωνίᾳ, δὲν εἶχε γράψει ὁ Οὔμβόλδος, ὅτι τὸ πολίτευμα πρέπει ν' ἀπορρέῃ ἀπὸ τῆς ἐσωτάτης συνειδήσεως ἐνόσλαοῦ, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς προηγηθείσης αὐτοῦ ἱστορικῆς ἐργασίας, ὑπὸ τὸ κῦρος τῆς ἐθνικῆς αὐτοῦ ἰδιοφυίας; Τοιαύτας ἀρχὰς ἐζήτησε νὰ πραγματώσῃ ἤδη ἐν τῇ ὀργανώσει τῆς πρωσοικῆς πολιτείας ὁ παράκλητος διοργανωτῆς αὐτῆς. Οὕτως ἀνεγνώρισε μὲν ἐν πάσῃ αὐτῆς τῇ σημασίᾳ τὴν ἀρχὴν τοῦ *Selfgovernment*, γερμανικὴν ἀρχὴν, οὐκ ὀλίγας παρασχούσαν ὑπηρεσίας τῇ νεωτέρᾳ ἱστορίᾳ, κατ' ἐξοχὴν δ' ἐκδηλωθεῖσαν καὶ ἀδρῶς καρπορήσασαν κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους αἰῶνας ἐν τῷ πολιτικῷ βίῳ τῶν ἀγγλοσαξωνικῶν φύλων, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ προγράψῃ παντάπασιν ἀπὸ τοῦ προγράμματός του τὸ ἀνώτερον κῦρος καὶ τὴν εὐεργετικὴν ἐνέργειαν τῆς πολιτείας. Αἱ δύο ἀντίθετοι ἀρχαὶ τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς πολιτείας ἐφρόνει ὅτι ἔπρεπε νὰ ἔλθωσιν εἰς σύμπραξιν καὶ ἀρμονίαν, οὐχὶ δὲ νὰ καταστῶσι πολέμιοι, κατὰ τὸ πρόγραμμα τῶν ὑπὸ τὴν διδασκαλίαν τῆς Κοινωνικῆς Συνθήκης διατελούντων θεωρητικῶν τῆς γαλλικῆς πολιτείας, ἥτις ἐν ὀνόματι ψευδοῦς ἐλευθερίας καὶ ἰσότητος ἀρξαμένη δεινοῦ κατὰ τῆς αὐτενεργείας τοῦ ἀτόμου ἀγῶνος, κατέληξεν ἐπὶ τέλους εἰς τὴν καισαρικὴν παμβασιλείαν τοῦ Ναπολέοντος, παραγαγοῦσα τὸ παράσιτον ἐκεῖνο φυτὸν τῆς νεωτέρας ἱστορίας, οὐκ ὀλίγον ἐγχύσαν δηλητήριον καὶ εἰς τὰς ρίζας, καὶ εἰς τὰ φύλλα, καὶ εἰς τοὺς καρπούς τοῦ δένδρου τῶν πλείστων εὐρωπαϊκῶν ἐκείνων λαῶν, παρ' οἷς ἐπὶ μακρὸν ἢ βραχὺν χρόνον κατῴρωσε νὰ ἐπεκτείνῃ τοὺς κολοσσιαίους αὐτοῦ, δηλητήριον μόνον ἀντὶ τοῦ χυμοῦ τῆς ζωῆς καὶ τῆς εὐρωστίας περιλαμβάνοντας πλοκάμους, τὰ μάλιστα ἐπηρεάσαν τὴν κανονικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ νεωτέρου πολιτικοῦ βίου ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Γαλλίας, καὶ βλάβαν τὰ δόγματα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσότητος, ἅτινα μετὰ τοσαύτης πίστεως ἐνέγραψεν ἐπὶ τῆς σημαίας τῆς ἡ γαλλικῆς ἐπανάστασις, ἀλλ' ἅτινα ἤδη, ὑπὸ τὴν

δολοφόνον ἀγκάλῃν τοῦ θριαμβεύσαντος καισαρισμοῦ, καθίσταντο μονονουχί ἀντικείμενον μίσους καὶ ἀποστροφῆς, καὶ τῶν λαῶν ἐξί- σου καὶ τῶν βασιλέων.

‘Ο Στάϊν ἐσκέπτετο καθ’ ὀλοκληρίαν ἀντιθέτως. Ἐζήτει νὰ πο- λεμήσῃ τὴν ἐπανάστασιν, καθὰ λέγει ὁ *Treitschke*,¹ δι’ αὐτῶν τῶν ὄπλων τῆς, ἀναγνωρίζων τὰς ὑπ’ αὐτῆς προκηρυχθείσας ἀρχάς, ἀλλὰ μὴ ἐπιτρέπων ἀπόλυτον ἐνέργειαν, περιορίζων δ’ αὐτάς ἐν τῷ προσήκοντι καὶ τῷ δυνατῷ τῆς ἐνεργείας κύκλῳ. Ζηλωτῆς κατὰ θεω- ρίαν αὐτῶν, κατανοῶν τὸ πνεῦμα τοῦ αἰῶνος, τὴν ἐπιβαλλομένην ἀ ν ἄ γ κ η ν ὑπὸ τῆς ἱστορικῆς προόδου τῶν λαῶν τῆς πραγματοῦ- σεως τῶν ἀρχῶν τῆς ἐπαναστάσεως, οὐχ’ ἤττον κατείχετο ὑπὸ αἰ- σθήματος εὐλαβείας πρὸς τὸ παρελθόν, τὸ ἱστορικῶς παραδεδομέ- νον, τοῦ ὁποίου δὲν παρεγνώριζε τὴν σημασίαν καὶ τοὺς σχετικούς τῆς ὑπάρξεως λόγους. Οὕτως ἐζήτει τὴν συνδιαλλαγὴν τοῦ παρελ- θόντος τούτου πρὸς τὸ ἐνεστώς, φρονῶν ὅτι μόνον διὰ τῆς κοινῆς αὐτῶν συμπράξεως θέλει ἐπιτευχθῆ ἡ προσήκουσα λύσις τῶν κοι- νωνικῶν καὶ πολιτικῶν προβλημάτων. Ἡ θεωρία τῆς ἐπαναστάσεως ἡξίου διὰ μιᾶς πράξεως, διὰ μιᾶς μ ο ν ο κ ο ν δ υ λ ῆ α ς, νὰ δια- γράψῃ ἀπὸ τοῦ ἐνεστώτος βίου τῶν λαῶν, τὸ ἱστορικὸν παρελθὸν αὐτῶν, ὡς μάταιον, ἄνευ σημασίας καὶ κύρους ὄνειρον. Ἀπὸ τοῦ Ροβε σπιέρρου μέχρι τοῦ Ναπολέοντος, οἱ πολιτικοὶ δικτάτορες τῆς Γαλλίας ἐπεκαλοῦντο τὸν ὀ ρ θ ὀ ν λ ὁ γ ο ν, τὸν νέον τοῦτον ἐκ μ η χ α ν ῆ ς θεὸν πρὸς σύνταξιν καὶ δημιουργίαν τοῦ θρη- σκευτικοῦ, κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ καθεστώτος τῶν λαῶν· τοῦναν- τίον ἡ ἱστορικὴ Σχολή, ἀντιδρῶσα κατὰ τῶν τοιούτων ὑπερφιάλων ἀξιώσεων τῆς ἐπαναστάσεως, οὐδὲν ἕτερον ἐπεθύμει ν’ ἀναγνωρίσῃ, ἐκτὸς τῆς πραγματικότητος καὶ τοῦ κύρους τοῦ ἱστορικοῦ δεδο- μένου, ὡς μόνου κεκτημένου δίκαιον ὑπάρξεως, ἀλλ’ ἀδιαφοροῦσα καὶ αὕτη ἂν τοῦτο συμβιβάζεται πρὸς τὴν ἤδη ὑφισταμένην ἀνά- πτυξιν, ἂν δύναται νὰ ικανοποιήσῃ τὰς συγχρόνους ἀνάγκας καὶ σχέσεις. Ὁ Στάϊν κατῴρθωσε νὰ διαγράψῃ τὰ προσήκοντα μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀντιθέτων ἀρχῶν ὅρια, νὰ εἰσαγάγῃ τὸ ἰδεῶδες ἐντὸς τοῦ πραγματικοῦ, ἐπ’ ἀμφοτέρων ρίπτων τὰ θεμέλια τοῦ κα-

1) Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert.

θεστώτος εκείνου, τὸ ὅποσον ἔμελλε νὰ μείνη ἀξιωματικόν, περιφανὴς σταδιοδρομία ἀφετηρία ἐν τῷ πολιτικῷ βίῳ τῆς Γερμανίας. Ἡ δι' αὐτοῦ ἐπιτευχθεῖσα διοργάνωσις τῆς πρωσοικῆς πολιτείας ἦτο ἡ πρώτη ἀπόπειρα συνδιαλλαγῆς τῶν δογμάτων τοῦ ἱστορικοῦ δικαίου καὶ τῶν τῆς ἐπαναστάσεως· δυσχερὲς ἀληθῶς ἀπόπειρα ἐν μέσῳ τῶν ἀντιθέσεων, τῶν ὑποψιῶν, τῆς πάλης τῶν δύο τούτων ἀρχῶν κατὰ τοὺς ἐπισηφαλεῖς ἐκείνους χρόνους, ἀλλ' ἦς ἡ πραγμάτων μαρτυρεῖ τὸν ὑπέροχον αὐτοῦ νοῦν καὶ χαρακτήρα, κεκλημένον ν' ἀνταγωνισθῇ κατ' ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν προσκομμάτων, κατὰ τῆς ἀντιδράσεως τῶν ὁποίων ηὐτύχησε νὰ ἐξέλθῃ νικητὴς ἐπὶ τέλους καὶ θριαμβεύων.

Τὸ πολιτικὸν πρόγραμμα τοῦ Στάϊν ἦτο πλήρες. Ἀνελάμβανε νὰ διοργανώσῃ ὅλον τὸ σύστημα τῆς διοικήσεως τῆς Πρωσίας ἐπὶ τῇ βάσει τῶν θεσμῶν, οὓς ἐπέβαλλεν ἤδη ἡ ἀνάγκη τῆς νέας τῶν πραγμάτων καταστάσεως, ἔχων ὑπ' ὄψει τὴν ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Φρειδερίκου τελεσθεῖσαν κοινωνικὴν καὶ πολιτικὴν πρόοδον ἐν Εὐρώπῃ, ἀνατρέπων τὸ αὐταρχικὸν ἐκείνου σύστημα, καὶ ἐγκαθιστῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰσονομίας, ἀνταποκρινόμενος εἰς τὴν ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ γερμανικῆς συνείδησιν, ἣτις διὰ τῆς ἐπιφανοῦς σχολῆς τοῦ Καντίου καὶ τοῦ Φίχτου, ἀπὸ χρόνου ἤδη εἶχε διατυπώσῃ ὡς ἀναπόφευκτα στοιχεῖα τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κοινωνίας τὴν τελείαν ἐλευθερίαν τῶν ἀνθρώπων, τὴν ἰσότητά καὶ τὴν ἀτομικότητα. Ὁ πρακτικὸς πολιτικὸς ἀνὴρ δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ ἐκτιμῆσῃ τὰς ἀρχὰς ταύτας· ἡ νέα ὀργάνωσις τῆς πρωσοικῆς πολιτείας ἔπρεπεν ἐξ αὐτῶν πρὸ παντὸς ν' ἀπορρέῃ, κεκτημένη οὕτω πάντα τὰ ζωτικὰ στοιχεῖα τῆς βιωσιμότητος καὶ τῆς προόδου. Μεγάλῃ, δυσχερὲς ἐπιχειρήσις ἀληθῶς, ἀλλ' ἦτις ἐστέφθη ὑπὸ ἐπιτυχίας, χάρις εἰς τὴν πρὸς ἐκτέλεσιν αὐτῆς ἰσχυρὰν ἐνέργειαν τοῦ Στάϊν καὶ εἰς τὴν γενναίαν καὶ εἰλικρινῆ σύμπραξιν τῶν ποικίλων συνεργατῶν, μηδαμῶς ὑστερησάντων τῆς ἀφοσιώσεως αὐτοῦ ἐν τῷ καθήκοντι καὶ τῇ ἐργασίᾳ.

Πρῶτη βᾶσις τῆς πολιτικῆς ταύτης διοργανώσεως ἦτο ὅτι ὁ λαὸς ὠφελε νὰ εἰσέλθῃ ἐν τῷ μέλλοντι εἰς τὸ στάδιον τῆς πολιτικῆς ἐνεργείας. Καθὰ ὁ ἴδιος δι' ὑπομνήματός του ὑπέβαλλε τῷ βασιλεῖ τῆς Πρωσίας, μεταξὺ τῶν τάξεων, τῶν ἀποτελουσῶν τὴν πρωσι-

κὴν κοινωνίαν, ὑφίστατο διαρκῆς ὑποψία καὶ πάλῃ, οὐκ ὀλίγον συν-
 τελοῦσα εἰς τὴν ἐξασθένειν τῆς πολιτείας. Ἦδη, ἔλεγε, τὸ πα-
 λαιὸν σύστημα εἶνε καιρὸς νὰ μεταβληθῇ· ἅπασαι αἱ ἐν τῇ πολι-
 τεία κατ' ἀνάγκην ὀρῶσαι κοινωνικαὶ δυνάμεις ἔπρεπε νὰ συγκεν-
 τρωθῶσιν ἐν ἐνὶ καὶ τῶ αὐτῶ σημείῳ πρὸς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν σκο-
 πόν, οὕτω δὲ νὰ ἐπαναλάβῃ αὐθις ἡ Πρωσία τὴν ἀρχαίαν αὐτῆς
 δύναμιν ἐν τῇ ὁμοσπονδίᾳ τῶν εὐρωπαϊκῶν Πολιτειῶν· αἰρομένων
 τῶν ἀντιμάχων στοιχείων ἀπὸ τῆς κοινωνίας, θ' ἀποτελεσθῇ ἰσχυρόν
 τι σύνολον, δυνάμενον νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰς δυνάμεις τοῦ ἐπ' ἀγα-
 θῶ τῆς πατρίδος. Πρὸς τοῦτο ἐζήτει τὴν πραγμάτωσιν ἴσου δι-
 καίου δι' ἅπασας τὰς τάξεις τῆς κοινωνίας, μηδεμιᾶς ὑποχρεουμένης
 νὰ θεραπεύσῃ τὰ συμφέροντα τῆς ἐτέρας· ἀλλ' ἐζήτει ἐπίσης παρ'
 ἀπάντων τῶν πολιτῶν ἴσα καθήκοντα, ἀνταποκρινόμενα πρὸς τὰ
 δίκαια αὐτῶν. Ἐκαστος ἐν τῇ πολιτείᾳ ἄνθρωπος ἐλευθέρως δικαι-
 οῦται νὰ ἐξασκῇ τὰς δυνάμεις τοῦ, τὴν ἰκανότητά τοῦ, ἐνόσω δὲν
 ὑπερβαίνει τὰ ὅρια, τὰ διαγραφόμενα αὐτῶ ὑπὸ τῆς θρησκείας, τῆς
 ἠθικῆς καὶ τῶν πολιτικῶν νόμων. Εἰς πάντας πρέπει νὰ ἦνε ἐπιτε-
 τραμμένη ἡ ἰδιοκτησία. Ἦ ὑπὸ τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν κηδεμονία
 τῶν δήμων εἶνε ἐπισηφαλής, κακὴ κατάστασις, καταβάλλουσα πᾶσαν
 ἀρχὴν κοινοπραξίας. Οὐδεὶς ἐν τῇ πολιτείᾳ δικαιούται νὰ καταστῇ
 ἴδιος ἑαυτοῦ δικαστής, εἴτε σωματεῖον, εἴτε ἄτομον. Τοιοῦτοτρόπως
 πρέπει νὰ διαχωρισθῶσι τὰ ὅρια τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς διοικήσεως.
 Ὁ αὐτὸς νόμος πρέπει νὰ ἰσχύῃ καὶ νὰ ἐφαρμόζῃται δι' ἅπαντας τοὺς
 πολίτας, τοὺς τε ἀνωτάτην κοινωνικὴν τάξιν κατέχοντας, ὡς καὶ τοὺς
 τὴν κατωτάτην. Οὐδεὶς στερεῖται τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ ἐν τῇ πολι-
 τείᾳ, ἐκτὸς τῶν ἐγκληματιῶν μόνον, τῶν παραβαινόντων τὰς ἀρχὰς
 τῆς θρησκείας, τῆς ἠθικῆς καὶ τοὺς νόμους. Ὁ ὑπῆρέτης εἶνε προ-
 σωπικῶς ἐλεύθερος· πᾶσα δ' αὐτοῦ συνθήκη, ἣτις εἶνε σύμφωνος πρὸς
 τὰς ἀρχὰς τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, δεσμεύει αὐτὸν πρὸς τὰς
 ὑποχρεώσεις μόνον τῆς ὑπηρεσίας τοῦ. Ἡ πνευματικὴ μὀρφωσις ἀνυ-
 ψοῖ τοὺς λαούς, ταύτης δὲ ἡ ἀνωτέρα βαθμὶς ἐξαίρει τὴν θέσιν, ἣν
 ἐν τῶ κύκλῳ τῶν πεπολιτισμένων πολιτειῶν κατέχουσιν. Αὕτη εἶνε
 ἡ ἀληθὴς ζωτικὴ συνθήκη, δι' ἧς δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ πρόοδος
 ἐν τῇ κοινωνικῇ ἄξει, τῇ ἰσχύϊ καὶ τῇ εὐδαιμονίᾳ τῶν λαῶν. Ὁ-
 φείλει δὲ ἡ πολιτεία νὰ προαγάγῃ τὴν μὀρφωσιν ταύτην.

Τοιαύτας γενναίας σκέψεις ύποτυπώσας ὁ Στάϊν πρὸς τὸν βασιλέα, ἀνέλαβε τῇ 6 Ὀκτωβρίου 1807 τὴν ἀνωτάτην διεύθυνσιν τῆς πρῶσικῆς διοικήσεως, προέβη δ' ἀμέσως εἰς τὴν πραγμάτων τοῦ προγράματός του. Κατὰ πρῶτον ἔπρεπε νὰ τεθῶσιν ἀσφαλῆ τὰ θεμέλια τῆς νέας ταύτης πολιτικῆς διοργανώσεως. Ἡ μεταρρυθμίσις ἤρξατο οὕτως ἐκ τῶν κάτω. Ἀπεδόθη τὸ δίκαιον πλήρους ἰσοπολιτείας, ἐλευθέρας αὐτενεργείας εἰς ἅπαντας τοὺς πολίτας, ἄνευ ἐξαιρέσεως. Ὑπὲρ τὰ τρία τέταρτα τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ τῆς Πρωσσίας ἐστεροῦντο τῆς προσωπικῆς ταύτης ἐλευθερίας. Οἱ χωρικοὶ ἦσαν ἔτι δουλοπάροικοι, στερούμενοι πάσης αὐτονομίας τοῦ ἐδάφους διαθέσεως, ἀπέναντι τῆς βουλήσεως, τοῦ κυρίου των μηδεμίαν ἔχοντες ἐλευθέραν προσωπικὴν αὐτοβουλίαν, εἴτε ἀτομικὴν, εἴτε κοινωνικὴν. Ἡ κατάστασις αὕτη ἔπρεπε νὰ ἀρθῇ ἤδη «ὡς ἐν ἀντιθέσει διατελοῦσα πρὸς τὰ ἀρχέγονα καὶ ἀναπαλλοτρίωτα δίκαια τῆς ἀνθρωπότητος». Καὶ οὕτως ἡ τάξις τῶν χωρικῶν ἐκηρύσσεται ἐλευθέρα, καλουμένη ν' ἀποτελέσῃ ἐν τῷ μέλλοντι τὸν πυρῆνα τῆς νέας κοινωνικῆς τάξεως, ἐρειδομένης ἐπὶ τῶν βάσεων τῆς ἰσότητος καὶ τῆς ἰσονομίας. Ἡ κατάργησις αὕτη τῶν προνομίων τῆς εὐγενείας ἔμελλε νὰ δυσαρεστήσῃ κατὰ φυσικὴν ἀκολουθίαν τοὺς στηρίζοντας ἐν Πρωσσίᾳ τὴν κοινωνικὴν αὐτῶν καὶ πολιτικὴν προσωπικότητα καὶ ὑπαρξίν εἰς τὸ γένος, εἰς τὴν καταγωγὴν. Δὲν παρουσιάζει εὐκόλως ἡ ἱστορία ἐκάστοτε παραδείγματα ἀφιλοκερδείας καὶ ἀφοσιώσεως πρὸς τὴν νέαν ἰδέαν, οἷον τὸ τῆς ἀξιομνημονεύτου ἐκείνης νυκτὸς τῆς 4ης Αὐγούστου 1789 ἐν Παρισίοις. Ἄλλ' ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπιβαλλομένης ὑπὸ τοῦ Στάϊν κοινωνικῆς μεταρρυθμίσεως ἐκρίνετο τοσοῦτον δικαία καὶ κατεπείγουσα, ὥστε καὶ αὕτη ἡ ἀντίδρασις, ἡ γνωστὴ ἐν τῇ πρῶσικῇ ἱστορίᾳ ὑπὸ τὸ ἄνομα τῶν Junkerthum, ἠναγκάσθη ἐκοῦσα ἄκουσα νὰ ὑποχωρήσῃ, ἀναγνωρίζουσα τὸ νέον καθεστῶς τῆς ἀναιμάκτου ταύτης μεταβολῆς.

Ἐτέρα, οὐσιωδεστάτη μεταρρυθμίσις ἐν τῷ πολιτικῷ βίῳ τῆς Πρωσσίας, ἀπορρέουσα ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τούτων, ἦτο ἡ ἐπὶ τὸ φιλελευθερώτερον διοργάνωσις τῶν δήμων, σχοῦσα καὶ αὕτη τὰς αὐ-

1) S. Stern, Stein und sein Zeitalter.

τάς μετὰ τῆς τῶν χωρικῶν χειραφεσίας συνεπείας. Ὁ κάτοικος τῶν πόλεων ἀπῆλαυε μὲν ἐπὶ τοῦ προηγουμένου καθεστῶτος πλήρους προσωπικῆς ἐλευθερίας καὶ αὐτονομίας, κατ'ἀντίθεσιν πρὸς τὸν ἀγρότην χωρικόν, ἀλλ' ἐν τῇ διοικήσει καὶ τῇ διαχειρίσει τῶν κοινοτικῶν αὐτοῦ δικαίων οὐδεμία ἐπετρέπετο αὐτῷ ἐλευθερία ἐνεργείας. Ὁ κατὰ τὸν Μέσον αἰῶνα αὐτόνομος κοινοτικὸς βίος τῶν γερμανικῶν πόλεων, οὗ ἀνωτάτη ἐκδήλωσις ὑπῆρξεν ἡ ἐλευθέρα καὶ εὐδαιμονεστάτη ἠθικῶς καὶ ὕλικῶς ἀνσεατικὴ Συμπολιτεία, ἡ τοσαύτας παρασχοῦσα ὑπηρεσίας τῇ ποικίλῃ ἀναπτύξει τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους, εἶχεν ἐκλίπει κατόπι τῶν μεγάλων καταστροφῶν τῶν ἐμφυλίων πολέμων, τῶν κατερημωσάντων τὴν Γερμανίαν, ἀντ' αὐτοῦ δὲ ὑπεισήληθεν ἡ μοναρχικὴ συγκέντρωσις τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος, μετὰ τῆς αὐτοδιοικησίας φονεύσασα καὶ πᾶσαν τάσιν ἐλευθέρας τῶν πολιτῶν αὐτοβουλίας καὶ αὐτενεργείας. Ἡ σιδηρᾶ στρατιωτικὴ μοναρχία τοῦ μεγάλου Ἐκλέκτορος καὶ τοῦ μεγάλου Φρειδερίκου εἶχε περιορίσει διὰ τῶν ἰσχυρῶν αὐτῆς συσφιγκτῆρων πᾶσαν ἐλευθέραν κίνησιν καὶ ἐνέργειαν τοῦ κοινωνικοῦ σώματος. Οὕτω κατὰ μικρὸν ἐξέλιπε πᾶς αὐτόνομος πολιτικὸς βίος, ἀλλὰ μετ' αὐτοῦ καὶ τὸ αἶσθημα τῆς κοινοπραξίας, τὸ βαθύ ἐνδιαφέρον πρὸς τε τὴν ἐν μέρει καὶ τὴν καθ' ὅλου πατρίδα, τὸ τοσοῦτον οἰκτρῶς καταδειχθέν, ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ ἀπαισίῳ εἰκόνη, κατὰ τὴν περίοδον ἐκείνην τῆς ἐχθρικής εἰσβολῆς. Οὐδεμιᾶς ὑφισταμένης κοινοτικῆς ἀμοιβαιότητος καὶ συνεργασίας τῶν πολιτῶν, ἐξέλιπε διὰ τοῦ χρόνου αὐτὸ τὸ αἶσθημα τῆς φιλοπατρίας ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἀτομικοῦ διαλυτικοῦ, ἐθνικῆς ἀδιαφορίας καὶ δισταγμοῦ, τοσοῦτον ἀπαισίως ἐκδηλωθέντων κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐν τῷ βίῳ τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ, ἀπὸ τῶν κορυφῶν τῆς μεταφυσικῆς σκέψεως τῶν θεωρητικῶν αὐτοῦ, μέχρι τῆς κατωτάτης περὶ πατρίδος συνειδήσεως τοῦ πολίτου καὶ τοῦ χωρικοῦ. Ἦδη ἡ πεῖρα τῆς ἐπληθούσης καταστροφῆς κατεδείκνυε τὴν ἀνάγκην τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ ὑφισταμένου συστήματος τῶν δήμων. Διὰ νόμου τῆς 19 Νοεμβρίου 1807 τὸ σύστημα τοῦτο διωργανοῦτο ἐπὶ τῇ βάσει τῆς αὐτονομίας καὶ ἐλευθέρας τῶν πολιτῶν ἐνεργείας, αἰρομένης πάσης κηδεμονευτικῆς ροπῆς ἀπὸ τοῦ κέντρου. Ὁ πολίτης ἐχειραφετεῖτο, παρείχοντο δ' αὐτῷ περιφανῆ δικαιώματα, ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ ὅτι θάττον ἦ

βράδιον ἔμελλον ν' ἀναπτυχθῶσιν ἐν τοῖς μυχοῖς τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ ἀνάλογα πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὴν πολιτείαν καθήκοντα. Καὶ ἡ προσδοκία αὕτη δὲν διεψεύσθη. Δὲν διδάσκει ἔκπαλαι ἡ ἱστορία, διὰ μεγάλων χαρακτήρων καὶ παραδειγμάτων, τὴν ἀναμφισβήτητον ἀλήθειαν, ὅτι ἄνευ τῆς ὑπάρξεως προηγουμένως αὐτονόμου δημοτικοῦ βίου, ἀδύνατον ν' ἀναπτυχθῇ καὶ νὰ καρποφορήσῃ ἐλευθέρα καὶ γενναία πολιτικὴ συνείδησις, ἀφετηρία πάσης σκέψεως, πάσης αὐτοβουλίας καὶ ἐνεργείας τῶν τε ἀτόμων καὶ τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων; Ἡ ἀλήθεια αὕτη ἔμελλε τάχιστα νὰ λάβῃ ὑπόστασιν ἐν Πρωσσίᾳ, ἡ δὲ ἐπελθοῦσα ἐν ἔτει 1813 μεγάλη ἐξέγερσις τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ, ἀδιαφόρου ἔτι τὴν προτεραίαν, μαχομένου δὲ ἤδη μετὰ φανατικοῦ πείσματος ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἐστίων, πρέπει ν' ἀποδοθῇ ἀναμφιλέκτως εἰς τὴν νέαν ταύτην δημοτικὴν διοργάνωσιν τῆς πρωσικῆς πολιτείας.

Τοιαύτας ἐπαναστατικάς, ἀλλὰ λογικάς καὶ ὑπὸ τῶν πραγμάτων πιστουμένας, εἰσάγων ὁ Στάιν μεταρρυθμίσεις ἐν Πρωσσίᾳ, δὲν παρεγνώριζεν ἅμα τὴν σημασίαν τῶν καθεστώτων, τὸ ἱστορικὸν δίκαιον τῆς συγχρόνου κοινωνίας. Ἡ τέως τοσοῦτον πανίσχυρος ἀριστοκρατικὴ τάξις τῶν ἀρχαίων γαιοκτημόνων εἶχεν ὡσαύτως τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς τὸν λόγον, οὐτ' ἠδύνατο νὰ διαγραφῇ ἀπὸ τοῦ ἐγκαινισθέντος νέου πολιτικοῦ συστήματος διὰ μιᾶς μ ο ν ο κ ο ν δ υ λ ι ᾱ ς, ὡς ἀτόπως εἶχεν ἐπιζητήσει ἡ γαλλικὴ ἐπανάστασις ἐν τῇ καταστρεπτικῇ αὐτῆς πρώτῃ ὀρμῇ. Ἐν τῷ νέῳ ὀργανισμῷ τῆς πολιτείας ἡ τάξις τῆς εὐγενείας ἐκλήθη ἐπίσης νὰ ἐργασθῇ καὶ νὰ λειτουργήσῃ, προσηκόντως ὡς οὐσιῶδες τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ στοιχεῖον, κατ' ἀπομίμησιν τῆς πολιτικῆς καταστάσεως ἐν Ἀγγλίᾳ, ἔνθα μεθ' ὅλον τὸν ἀνταγωνισμὸν τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος, τῆς συντηρήσεως καὶ τῆς προόδου, ἡ πάλη μεταξὺ εὐγενῶν καὶ λαοῦ ἔσχεν ἀείποτε εὐεργετικά ἐπὶ τοῦ ἐθνικοῦ συνόλου ἀποτελέσματα. Ὁ Στάιν ὠρμᾶτο ἀπὸ τοιαύτης ἀρχῆς βεβαίως ἐν τῇ συλλήψει τοῦ πολιτικοῦ του προγράμματος· ἀλλ' ἐσκέπτετο ἅμα καὶ θετικώτερον, ἐπικαλούμενος τὴν ὑποστήριξιν καὶ συνεργασίαν τῶν εὐγενῶν, εἰς οὓς καὶ αὐτὸς κατελέγετο, ἐξουδετερωῦν ὅσον τὸ δυνατόν πᾶσαν αὐτῶν ἀντίδρασιν καὶ ἀντενέργειαν ἐν τῷ παρόντι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, οὕτω δὲ συνάπτων ἐπὶ τὸ αὐτό,

πρὸς κοινὴν συνεργασίαν, πάσας τὰς τέως διεστηκυίας καὶ ἀντιμάχους ἐν τῇ πρῶσικῇ κοινωνίᾳ δυνάμεις.

Ἡ μεταρρυθμίσις ἔπρεπε νὰ εἰσέλθῃ πανταχοῦ, καθ' ἀπάσας τὰς σχέσεις τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου, πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ προορισμοῦ τῆς. Οὕτω, κατὰ τὸ πρόγραμμα τοῦ Στάϊν, ἡ ἐκκλησία, τὸ σχολεῖον, ὁ τύπος, τὰ κατ' ἐξοχὴν μορφωτικὰ ταῦτα στοιχεῖα πάσης κοινωνίας, ἔπρεπε νὰ ὑποστῶσι τὴν ἐπίδρασιν τοῦ νέου πνεύματος, ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ ὁποῦ ἤρξατο τοῦ ἔργου του. Ἀπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καθεστώτων ἔπρεπε νὰ ἐκλίπῃ τὸ πνεῦμα τῆς μισαλλοδοξίας, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει μὲν κατ' ἐξοχὴν τὸν Καθολικισμόν, ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξε ξένον καὶ πρὸς τινὰς ἐκκλησίας τῆς Διαμαρτυρήσεως. Ἄνευ τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως δὲν δύναται νὰ πραγματοποιηῇ ἡ κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ τῶν λαῶν ἐλευθερία. Ὑπὸ τοὺς οἰωνοὺς αὐτῆς μόνον ἀναπτύσσεται μετὰ τοῦ ἐπιστημονικοῦ πνεύματος, τοῦ χαρακτηρίζοντος λαὸν ἐλεύθερον καὶ ἠθικῶς αὐτόνομον, τὸ αἶσθημα τῆς ἀμοιβαίας ἐνότητος τῶν πολιτῶν, καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῆς ἀλληλεγγύης καὶ τῆς κοινοπραγίας. Ἀλλὰ μετὰ τῆς ἐκκλησίας ἔπρεπε κατ' ἐξοχὴν νὰ μεταρρυθμισθῇ καὶ διοργανωθῇ ἐπὶ νέων βάσεων, συμφώνων πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἀποστολὴν τοῦ αἰῶνος, πρὸς τὴν τελεσθεῖσαν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πρόσοδον, τὸ Σχολεῖον, ἐν πάσῃ αὐτοῦ τῇ ποικιλίᾳ, ἀπὸ τοῦ πανεπιστημίου μέχρι τοῦ δημοτικοῦ τῶν ἀγροτικῶν πληθυσμῶν διδασκαλίου. Οὕτω προσεκλήθησαν σοφοὶ ἄνδρες πρὸς ἴδρυσιν πανεπιστημίου ἐν Βερολίνῳ, ἐκπροσωπήσαντος πλήρη τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν καὶ κίνησιν τοῦ αἰῶνος, ὑπὸ τοὺς οἰωνοὺς τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς ἐπιστήμης· συγχρόνως δὲ ἐδημιουργοῦντο ἢ διοργανοῦντο, κατ' ἐνιαῖον πρόγραμμα καὶ σκοπὸν, τὰ δευτερεύοντα σχολεῖα τῆς Πρωσίας, ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν ἐφιστάτο ἡ προσοχὴ τῆς κυβερνήσεως περὶ τὴν προσήκουσαν διοργάνωσιν τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως. Ἄνευ τοιαύτης, ὁ δημοτικὸς καὶ κοινωνικὸς ἐν γένει βίος τῶν ἐθνῶν δὲν δύναται νὰ ἐκδηλωθῇ ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ ἰσχύϊ καὶ ἐνεργείᾳ. Αὐτὸς ὁ Στάϊν ἦτο θαυμαστής τῆς μεθόδου τοῦ Ἑλβετοῦ Πεσταλότζη «ὡς ἐρειδομένης ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἐξωτερικεούσης πᾶσαν ἐσωτερικὴν πνευματικὴν δυνάμιν, ἐξε-

χειροῦσης καὶ τρεφούσης πᾶσαν εὐγενῆ τοῦ βίου ἀρχήν, ἀποκρουούσης πᾶσαν μονομερῆ ἀνάπτυξιν, οὕτω δὲ δημιουργούσης φυσικῶς καὶ ἠθικῶς κρατεράν γενεάν, ὑποσχομένην κρεῖττον τῇ πατρίδι μέλλον.» Ἡ συνείδησις ἐνὸς λαοῦ, τὸ ἐθνικὸν αὐτοῦ φρόνημα δὲν δύνανται νὰ προαχθῶσι καὶ μορφωθῶσι κατ' ἄλλον τρόπον, ἢ διὰ τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς αὐτοῦ μορφώσεως. Τοῦτο κατενόησεν ὁ Στάϊν ἐπιβαλλόμενον ὑπὸ τῶν τότε πραγμάτων, ἔχων δὲ συμπράκτορας διαπρεπεῖς ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους ἐργασία ἄνδρας, διεξήγαγε μετ' ἐπιτυχίας τὸ δυσχερὲς τοῦτο ἔργον τῆς πνευματικῆς μορφώσεως τῆς Πρωσίας, ἵν' ἀναγνωρισθῇ ἀμέσως ὅτι ἐν πάσῃ μάχῃ, ἐν ἣ ἐθριάμβευσε τὸ πρωσικὸν ἔθνος, παρὰ τὸν στρατιώτην ἐμάχετο κοῖ ὁ δημοδιδάσκαλος· βαθεῖα ἔννοια, δηλοῦσα ὅτι δὲν ἀρκεῖ μόνῃ ἡ στρατιωτικὴ παιδείσις καὶ διοργάνωσις ἐνὸς λαοῦ, ἀλλ' ὅτι πρέπει νὰ συμβαδίζῃ μετ' αὐτῆς συμπράττουσα καὶ ἡ διανοητικὴ αὐτοῦ παιδείσις

Συγχρόνως ὁ Στάϊν εἰργάζετο ὑπὲρ τῆς ἐπὶ φιλελευθέρων βάσεων μεταρρυθμίσεως ἀπάντων τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν θεσμῶν καὶ δικαίων τοῦ πρωσικοῦ λαοῦ. Τοιοῦτοτρόπως ἀνεγνώρισε τὴν ἐλευθερίαν τοῦ τύπου, ἄνευ τῆς ὁποίας ἡ δημοσία συνείδησις δὲν κατορθοῖ νὰ ἐκδηλωθῇ προσηκόντως, καταργήσας πάντα τὰ τέως περιορίζοντα αὐτὴν δεσμά, συγχρόνως δὲ παρέσχε πλήρη ἐλευθερίαν ἐνεργείας εἰς τὸ ἄτομον, ἐκδηλώσεως δὲ τῶν δυνάμεων αὐτοῦ καθ' ἀπάσας τὰς σχέσεις τοῦ βίου. Ἄπαντες οἱ κλάδοι τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας ἐν Πρωσίᾳ ἀνεπτύχθησαν καὶ διωργανώθησαν κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο τῆς ἐλευθερίας, μὴ ἀνεχομένης κοινωνικὰς διακρίσεις καὶ ἀνισότητά· ἐντεῦθεν ἡ ὑπηρεσία κατέστη προσιτὴ εἰς ἀπάσας τὰς τάξεις, ἐκάστου πολίτου δικαιουμένου νὰ συναγωνισθῇ ἐν τῷ ἐλευθέρῳ τούτῳ σταδίῳ πρὸς κτῆσιν τῆς προσηκούσης τῇ ἱκανότητι αὐτοῦ καὶ τῇ εὐφυΐᾳ πολιτικῆς λειτουργίας, ἀπὸ τῶν κατωτάτων μέχρι τῶν ἀνωτάτων βαθμίδων. Οὕτω διεγράφετο πᾶν προνόμιον πράγματι ἀπὸ τοῦ κώδικος τῆς πρωσικῆς κοινωνίας, ἠδύνατο δὲ ὁ λαός, ὁ τέως ἐξηρημένος ἀπὸ τῶν ὑπερτάτων λειτουργιῶν τῆς πολιτείας, νὰ συμμετάσχῃ αὐτῶν, νὰ ἐργασθῇ ἐν φιλοτιμίᾳ, οὕτω δὲ νὰ λάβῃ μεῖζον ὑπὲρ αὐτῆς ἐνδια-

φέρον, καθιστάμενος ἀληθῶς ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην πολίτης τῆς καθολικῆς πατρίδος, ἧς ἐνόει ἑαυτὸν ἕκαστος ἀναπόσπαστον στοιχεῖον, προόδου δὲ παράγοντα καὶ εὐημερίας.

Ἄλλὰ τὸ σπουδαιότατον τῆς πολιτικῆς ἐκείνης διὰ τοῦ Σταΐν παλιγγενεσίας τῆς Πρωσσίας γεγονός, τὸ ἐπιδράσαν τὰ μέγιστα οὐ μόνον ἐπὶ τοῦ βίου τοῦ πρωσσικοῦ κράτους ἢ τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους, ἀλλ' αὐτῆς τῆς Εὐρώπης, ἦτο ἡ στρατιωτικὴ ὀργάνωσις τῆς χώρας, ἀστραπιαίως τελεσθεῖσα, μετὰ πυρετώδους διεξαχθεῖσα ταχύτητος, οἷα οὐδαμοῦ σχεδὸν μνημονεύεται μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Μετὰ τὴν μάχην τῆς Ἰένης ὁ πρωσσικὸς στρατὸς ἦτο ἀποσυντεθειμένος, ἐξητλημένος, καὶ λόγῳ φυσικῆς καὶ λόγῳ ἠθικῆς δυνάμεως καὶ πεποιθήσεως. Ἡ ἄλλοτε ἐπὶ τοῦ Ἑπταετοῦς πολέμου διὰ τοῦ Μεγάλου Φρειδερίκου πρωταγωνιστήσασα δύναμις ὑπέκυψε πρὸ τῆς ἀνωτέρας μεθόδου, διοργανώσεως καὶ διευθύνσεως τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ, οἷος ἐσχηματίσθη ὑπὸ τὴν σιδηρᾶν βούλησιν τοῦ Ναπολέοντος καὶ τῶν στρατηγῶν του. Ὑφίστατο μεταξύ τῶν δύο στρατῶν ἡ ἐπομένη διαφορὰ, ἐξ' ἧς ἐπήγαζεν ἡ ὑπεροχὴ τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ. Ὑπὸ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπαναστάσεως, ἀρχὰς πλήρους ἰσότητος, τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα ἦσαν προσιτὰ εἰς πᾶσαν τάξιν. Ἐν τῇ ὀπλοθήκῃ τοῦ στρατιώτου ἀπέκειτο ἡ ράβδος τοῦ στρατάρχου· ἐντεῦθεν ὁ ζήλος, ὁ ἐνθουσιασμός, ἡ μέχρι θυσίας ἀφοσίωσις ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς πατρίδος. Μεταξὺ στρατοῦ καὶ λαοῦ ὑπῆρχε πλήρης ἐνότης, αὕτη δὲ ἐνέπνεε τοὺς μεγάλους χαρακτῆρας, τοὺς διακριθέντας ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τοὺς θυελλώδεις ἐκείνους χρόνους. Τὸναντίον ἐν τούτοις συνέβαιεν ἐν Πρωσίᾳ· ἡ στρατιωτικὴ ὑπηρεσία ἦτο τὸ τελευταῖον καταφύγιον τοῦ ὀσημέραι ἐκπνέοντος τιμαριωτισμοῦ, οὕτω δὲ ἡ ἀνικανότης καὶ ἡ τῶν ἰσχυόντων εὐνοία ἦσαν τὰ μόνα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον προσόντα ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων ἀξιωματικῶν, ἐλαχίστων ἐξαιρουμένων. Ὁ Σταΐν, εὐρῶν καὶ ἐν τῇ ὀργανώσει τῶν πολεμικῶν δυνάμεων διακεκριμένον στρατιωτικὸν ἐπιστήμονα, ἐξ ἀστῶν ἔλκοντα τὸ γένος, διὰ τῆς ἐξόχου αὐτοῦ ἰκανότητος καταλαβόντατὰ πρῶτιστα στρατιωτικὰ ἀξιώματα τῆς πατρίδος του, τὸν Σχιάρνχωρστ, ἐπεχείρησε τὴν διοργάνωσιν τοῦ πρωσσικοῦ στρατοῦ κατὰ τὸ αὐτὸ πρόγραμμα, καθ' ὃ ἤρξατο καὶ τῆς λοιπῆς διοργανώσεως

τοῦ πρῶσσοικοῦ κράτους· διὰ τοῦ νέου ὀργανισμοῦ τοῦ στρατοῦ ἐτέθησαν μὲν εἰς ἀργίαν ἢ ἀποστρατεῖαν ἅπαντες οἱ ἀνίκανοι στρατηγοὶ καὶ ἀξιωματικοί, ἐπετράπη δὲ καὶ εἰς τοὺς μὴ εὐγενεῖς ἢ κατὰληψις καὶ τῶν ὑψίστων ἀξιωμάτων, τῆς ἰκανότητος καὶ οὐχὶ τῆς καταγωγῆς συντελοῦσης πρὸς τοῦτο. Διὰ τῆς εἰσαγωγῆς νέων δυνάμεων εἰς τὸ στρατιωτικὸν σῶμα, ἤρξατο τοῦτο κραταιούμενον, βαθεῖα δ' ἐν βραχεῖ χρόνῳ ἐπῆλθε μεταβολὴ μεταξὺ τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ νέου στρατοῦ διὰ τῆς ὀργανώσεως ταύτης. Ἐκτὸς τούτου, τολμηρὰ ἐτελεῖτο συγχρόνως ἐργασία πρὸς τὴν ὅσον ἔνεστιν οὐ μόνον ἐπιτυχῆ καὶ ἐπιστημονικὴν, ἀλλὰ καὶ ταχεῖαν στρατιωτικὴν γύμνασιν καὶ διοργάνωσιν τοῦ πρῶσσοικοῦ λαοῦ. Κατὰ τοὺς ὅρους τῆς ἐν Τιλσίτῃ συνθήκης μεταξὺ Ναπολέοντος καὶ βασιλέως τῆς Πρωσσίας, ἡ πραγματικὴ τοῦ ἐν ἐνεργείᾳ στρατοῦ δύναμις δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπερβαίῃ τὰς 40 χιλιάδας· ἡ δὲ οἰκονομικὴ κατάστασις τοῦ τόπου δὲν ἐπέτρεπε τὴν συντήρησιν μείζονος ἀριθμοῦ στρατιωτῶν. Ἄλλὰ διὰ τοῦ ἀριθμοῦ τούτου δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιτευχθῆ ὁ σκοπὸς τῆς ἀρξασμένης ἐπιχειρήσεως, τῆς ἀπὸ τοῦ κατακτητοῦ ἀπελευθερώσεως τῆς Πρωσσίας καὶ τῆς Γερμανίας. Κατὰ τὰς σκέψεις τοῦ Σχιάρνχωρστ, ἀπητεῖτο στρατὸς διακοσαιοχιλίων ἀνδρῶν, προσηκόντως γεγυμνασμένους καὶ καθωπλισμένους. Ἐντεῦθεν ἐνεκαινίσθη πρωτοφανῆς μεταρρύθμισις ἐν τοῖς στρατιωτικοῖς χρονικοῖς, τὰ μέγιστα ἐπιδράσσα ἐπὶ τῆς πολεμικῆς ἐκγυμνάσεως τοῦ πρῶσσοικοῦ λαοῦ, ἀνυψώσασα ἐν τάχει τὸ στρατιωτικὸν αὐτοῦ φρόνημα καὶ ἦθος, οὕτω δὲ δημιουργήσασα ἐν βραχεῖ χρόνῳ τὴν στρατιὰν ἐκείνην, τὴν τοσοῦτον λαμπρῶς ἀναδειχθεῖσαν καὶ πρωταγωνιστήσασαν ἐν τοῖς πολέμοις τῆς ἀπελευθερώσεως. Ἵνα ἐπιτευχθῆ ἡ τολμηρὰ αὕτη μεταρρύθμισις, θᾶπτον ἡ βράδιον μέλλουσα νὰ ἐπισύρῃ τὴν ὑπόψιν, τὴν ὀργὴν τοῦ κατακτητοῦ, ἡ στρατιωτικὴ θητεία ἠλαττώθη ἐφ' ὅσον χρόνον ἦτο δυνατὴ ἡ ἐντελής ἐκγύμνασις τῶν ἐκάστοτε κατατασσομένων στρατιωτῶν, οἵτινες, ἀποπερατώσαντες τὴν στρατιωτικὴν αὐτῶν ἀνατροφὴν, ἀφίεντο ἐλεύθεροι, ἐτέρων κατατασσομένων πρὸς τὸν σκοπὸν τούτον. Οἱ ἀφίεμενοι ἐκ τοῦ ἐνεργοῦ στρατοῦ ἐμελλον ν' ἀποτελέσωσι τὴν ἔθνοφρουρὰν (Landwehr), σκοπὸς τῆς ὁποίας ἦτο ἡ ἐν ὥρᾳ κινδύνου συμπλήρωσις τοῦ ἐνεργοῦ στρατοῦ. Ἐπίσης ἐσοχηματίζετο

ἕτερον στρατιωτικὸν σῶμα, ἡ ἔθνοφυλακὴ (Landmiliz), ὑποβαλλομένη εἰς τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐνδύηται καὶ ἐξοπλίζηται μόνη, ἀλλὰ πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἐν ὧρα κινδύνου βοηθείας τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τῆς χώρας, καθ' ἣν περίστασιν αὗται ἤθελον ἀποδειχθῆ ἀνεπαρκεῖς. Τοιουτοτρόπως «ἐμελλε νὰ ἐνοσταλαχθῆ εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἔθνους τὸ αἶσθημα τῆς αὐτονομίας, νὰ δοθῆ δ' αὐτῷ εὐκαιρία, ἵνα γνωρίσῃ ἑαυτό, νὰ προνοήσῃ ὑπὲρ ἑαυτοῦ.» Ἐν βραχεῖ διαστήματι χρόνου ἐπετεύχθη ἡ δημιουργία ἰσχυροτάτης δυνάμεως, ἱκανῆς ν' ἀντιβλέψῃ πρὸς τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ, νὰ διεκδικήσῃ τὴν προσβληθεῖσαν τιμὴν τοῦ τόπου, ἐπανάγουσα καὶ πάλιν εἰς τὴν πραγματικότητα τοὺς ἡρωϊκοὺς ἐκείνους χρόνους τοῦ μεγάλου Ἐκλέκτορος καὶ τοῦ Μεγάλου Φρειδερίκου, τῶν δημιουργῶν τούτων τῆς πρωσικῆς πολιτείας. Βαθὺ αἶσθημα ἐθνικοῦ φρονήματος κατέλαβεν ἅπασαν τὴν Γερμανίαν, ἣτις κατενόει ἤδη ἐν τῇ τελουμένῃ ὑπὸ τῆς πρωσικῆς κυβερνήσεως ἐργασία τὴν ἀρχομένην περίοδον τῆς ἐθνικῆς παλιγγενεσίας. Ὁ γερμανικὸς λαὸς δὲν καθυστερεῖ τῆς ἐργασίας ταύτης τοῦ Στάϊν καὶ τῶν περὶ αὐτόν. Οἱ λόγιοι αὐτοῦ, οἱ συγγραφεῖς, οἱ ποιηταί, ἅπαντες οἱ βαρέως φέροντες τὴν ἐθνικὴν ἐξουδένωσιν τῆς πατρίδος των, κατήρξαντο σταυροφορίας, ἐμπνεύσαντες εἰς τὸ ἔθνος τὸ βαθὺ ἐκεῖνο αἶσθημα ἱεροῦ ἐνθουσιασμοῦ, οὗ τὰ ἀποτελέσματα ἐμελλον νὰ ἐκδηλωθῶσι μετὰ τινα χρόνον ἐν τοῖς πεδίοις τῶν πολέμων. Ὅταν περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους τῆς μονοκρατορίας τοῦ Ναπολέοντος ἡ Στάελ, διὰ τοῦ περὶ «Γερμανίας» συγγράμματός της, θέλουσα ἐμμέσως νὰ παραβάλλῃ τὸ γερμανικὸν ἔθνος πρὸς τὸ γαλλικόν, καθ' ὅλας τὰς σχέσεις τοῦ βίου, καὶ νὰ καταδείξῃ τὰ προτερήματα λαοῦ παραγωνρισθέντος, κρείττονος δὲ μοίρας ἀξίου, ἀφιέρωσε τὸ τελευταῖον τοῦ συγγράμματός της κεφάλαιον εἰς τὸν ἐνθουσιασμόν, ὡς ἓνα τῶν ὑψίστων παραγόντων τῆς ἱστορίας τῶν λαῶν, εἶχεν ἴσως ὑπ' ὄψει τὴν εἰκόνα, ἣν παρίστη περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἡ Γερμανία. «Οἱ ἄνθρωποι, ἔλεγέ που, βαδίζουσι πάντες πρὸς βοήθειαν τῆς πατρίδος, ὅταν ἀπαιτῶσι τοῦτο αἱ περιστάσεις· ἀλλ' ἂν ἐμπνέωνται ὑπὸ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῆς πατρίδος των, ὑπὸ πόσων ὠραίων συγκινήσεων δὲν αἰσθάνονται ἑαυτοὺς κατειλημμένους! Τὸ ἔδαφος, τὸ ἰδὸν αὐτοὺς γεννηθέντας, ἡ γῆ τῶν προγόνων των,

ἡ καταδρέχουσα τοὺς βράχους αὐτῶν θάλασσα, μακραὶ ἀναμνήσεις, μακρὰ ἐλπίς, τὰ πάντα ἐξεγείρονται περὶ αὐτοὺς ὡς πρόσκλησις πρὸς μάχην· ἕκαστος παλμὸς τῆς καρδίας των εἶνε σκέψις ἀγάπης καὶ ὑπερηφανείας.» Τοιαύτη ἦτο ἡ εἰκὼν, ἣν παρέστησε τότε ἡ Γερμανία. Τὸ ἦθος καὶ τὸ φρόνημα συνητηθήσαν ἐν ἀρμονίᾳ καὶ ἐνότητι, ἐξ ἧς ἔμελλε νὰ δημιουργηθῇ νέα ἱστορικὴ περίοδος διὰ τὸ γερμανικὸν ἔθνος.

Βραχὺ ἦτο τὸ χρονικὸν διάστημα, καθ' ὃ ἐπετελέσθησαν τὰ μεγάλα ταῦτα ἔργα τῆς ἐξεγέρσεως τῆς Πρωσίας καὶ τῆς Γερμανίας ὑπὸ τοῦ Στάϊν καὶ τῶν μετ' αὐτοῦ, ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1807 μέχρι Νοεμβρίου τοῦ ἐπομένου ἔτους. Ἄλλ' οἱ ἐξ αὐτοῦ παραχθέντες καρποὶ ὑπῆρξαν εὐτυχέστατοι. Καὶ ἤδη ἡ πρωσικὴ κυβέρνησις κατενόει ἑαυτὴν ἰκανὴν ν' ἀναλάβῃ ἐντὸς βραχέος χρόνου, εὐκαιρίας παραστάσης, τὴν διεκδίκησιν τῶν δικαίων της. Ἀληθῶς οἱ καιροὶ προσήγγιζον. Ἐξηγείρετο μὲν κατὰ τοῦ ἐπιδρομέως ἡ καθολικὴ Ἰσπανία, ἐπιδεικτικῶς δ' ἐξωπλίζετο συγχρόνως ἡ Αὐστρία. Ὁ Στάϊν τότε ἐνόμισε πρόσφορον τὴν περίστασιν νὰ διατυπώσῃ τὰς περὶ τοῦ καθήκοντος τῆς Πρωσίας σκέψεις του ἐν ἐπιστολῇ, ἣτις δυστυχῶς ἔπεσεν εἰς χεῖρας τῶν Γάλλων καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Γαλλικῷ Μηνύτορι τοῦ ἔτους 1808. Πλήρης ὀργῆς ὁ Ναπολέων ἀπήτησε παρὰ τοῦ βασιλέως τῆς Πρωσίας τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Στάϊν, ἣτις καὶ ἐπετεύχθη διὰ τῆς παραιτήσεως τοῦ μεγάλου ὑπουργοῦ, ἐνῶ ἐκ Μαδρίτης αὐτοκρατορικὸν τοῦ Ναπολέοντος διάταγμα ἐπεκήρυττε τὸν Στάϊν ὡς ἐχθρὸν τῆς Γαλλίας καὶ τῆς ρηνικῆς Ὀμοσπονδίας, καὶ διέτασσε τὴν δήμευσιν τῶν κτημάτων του. Προγεγραμμένος ὁ Στάϊν, ἠναγκάσθη νὰ ζητήσῃ ἄσυλον, ἐν Αὐστρίᾳ μὲν κατὰ πρῶτον, ἐν Ῥωσίᾳ δὲ παρὰ τῷ αὐτοκράτορι ἀκολούθως, ἀναπτύξας καὶ ἐν ταῖς δύο ταύταις χώραις τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν καὶ δραστηριότητα, ἣν εἶχε προηγουμένως ἀναπτύξει ἐν Πρωσίᾳ πρὸς τὴν πολιτικὴν αὐτῆς παλιγγενεσίαν. Αἱ ἐνέργειαι τοῦ ἐξόχου πολιτικοῦ ἀνδρὸς δὲν ἀπέβησαν ἄνευ ἀποτελέσματος. Τὸ πνεῦμα αὐτοῦ παρηκολούθει τοὺς συμμαχικοὺς στρατοὺς, οἵτινες ἐν Οὐατερλῶ συνέτριψαν δύναμιν, ἐπ' οὐδεμιᾶς ἀρχῆς ἠθικῆς καὶ δικαίου ἐρειδομένην, καὶ ἣτις ὑπὸ τὸ προσωπεῖον τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς παλιγγενεσίας τῶν

λαῶν διεπράξαντο τὰ μέγιστα τῶν ἀδικημάτων κατὰ τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ἀνεξαρτησίας καὶ αὐτονομίας.

Μετὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος, ἐπα-
νῆλθεν ὁ Στάιν, ἵνα δρέψῃ τοὺς καρπούς τῶν ἀγῶνων του. Ὁ
πολιτικός μεταρρυθμιστὴς τῆς νέας Πρωσίας δὲν ἦτο λίαν προσ-
φιλὴς παρὰ ταῖς ἀνωτέρας τάξεις τῆς πατρίδος του, ἀλλὰ μεγάλη
ἦτο ἡ δημοτικότης αὐτοῦ παρὰ τῷ λαῷ, ἀναμιμνησκομένῳ μᾶλλον
εὐγνωμόνως τῆς κολοσσιαίας ἐκείνης ἐργασίας τοῦ 1807, ἣτις πα-
ρέσχεν εἰς αὐτὸν τὴν ἐθνικὴν ἅμα, τὴν κοινωνικὴν καὶ τὴν πο-
λιτικὴν ἐλευθερίαν. Τὰ μετὰ ταῦτα ἔτη μέχρι τοῦ θανάτου του,
συμβάντος τὴν 29 Ἰουνίου 1831 διῆλθεν ἐν γαλήνῃ, εἰ καὶ οὐκ
ὀλίγη ἀναμφιβόλως ἠσθάνετο πολλάκις ὀδύνην, ἰδὼν τὸ ἔργον
αὐτοῦ παραγνωρισθὲν πλέον ἢ ἅπαξ καὶ κιβδηλευθὲν ὑπὸ τῆς μετὰ
τὴν Σύνοδον τῆς Βιέννης θριαμβευσάσης ἐν Πρωσίᾳ πολιτικῆς
ἀντιδράσεως. Ἐπὶ τοῦ τάφου του ἐγράφη: «Ταπεινὸς πρὸ τοῦ θεοῦ,
μεγαλόψυχος πρὸς τὸν ἄνθρωπον, πολέμιος τοῦ ψεύδους καὶ τοῦ
ἀδίκου, κράτιστος ἐν τῷ καθήκοντι καὶ τῇ πίστει, ἀκλόνητος ἐν
τῇ προγραφῇ καὶ τῇ ἐξορίᾳ, τῆς δουλωθείσης πατρίδος ἀδούλωτος
υἱός, ἐν ἀγῶνι καὶ νίκη συνελευθερωτὴς τῆς Γερμανίας.» Ἦδη δὲ
ἐπὶ τοῦ ἐν Βερολίνῳ στηθέντος ἀνδριάντος του ἐσημειοῦτο ἡ ἀπλή
αὐτῆ, ἀλλὰ πολυσήμαντος ἐπιγραφή: «Τῷ ὑπουργῷ Στάιν ἡ πατρίς
εὐγνωμονοῦσα.»

Βαθύτατον αἶσθημα συγκινήσεως καὶ εὐγνωμοσύνης ἐφαίνετο
ἀποτετυπωμένον ἐπὶ τῆς φυσιογνωμίας τῶν κατὰ τὰ ἀποκαλυπτή-
ρια παρισταμένων, ἀπὸ τοῦ ἡγεμόνος μέχρι τοῦ τελευταίου τῶν
πολιτῶν. Μετ' ὀλίγον ἡ περιβάλλουσα τὸν ἀνδριάντα καλύπτρα
κατέπιπτεν, ἀπεκαλύπτετο ἡ ὑψηλὴ φυσιογνωμία τοῦ κατ' ἐξοχὴν
ἐλευθερωτοῦ τῆς Γερμανίας, ἤρεμος, γαληνιαία, ἐμπνέουσα ἐτι τὴν
πίστιν, ἣν ὑπέθαλπεν ἐν τῇ ψυχῇ πάντων κατὰ τοὺς ἐπικινδύνους
ἐκείνους χρόνους τῆς ἐθνικῆς δοκιμασίας, ἀνήρχετο δὲ ἐπὶ τοῦ βή-
ματος ὡς ρήτωρ τῆς ἡμέρας ὁ Ρουδόλφος Γνάιστ, καθηγητὴς ἐν τῷ
πανεπιστημίῳ τοῦ Βερολίνου, ὁπαδὸς τῶν ὑπὸ Στάιν ἐγκαινισθειῶν
ἐν τῇ πρωσικῇ πολιτείᾳ ἀρχῶν, ἀπόστολος καὶ οὗτος τῆς Α ὑ-
ποδοκίκῆς, ἵνα ἐξυμνήσῃ μετ' εὐγλωττίας τὸ ἔργον καὶ
τὴν προσωπικότητα τοῦ μεγάλου ὑπουργοῦ, τὰς ἀρχάς, ἀφ' ὧν

ήρύσθη τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ δύναμιν, τὰ ἀποτελέσματα τῆς μεγάλης αὐτοῦ ἐργασίας, τῆς παρασχούσης τῇ Γερμανίᾳ τὴν τιμὴν αὐτῆς, τὴν ἀνεξαρτησίαν, τὴν ἐλευθερίαν, τὸ ἐνεστώσ, ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ ὁποίου ἐτελεῖτο ἡ ἑορτὴ αὕτη τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους, κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην διὰ τῆς ἀποθεώσεως ἐνὸς τῶν μεγίστων ἐργατῶν αὐτοῦ καὶ λογάδων.

Μετ' ὀλίγον ἡ πλατεῖα ἀπέμεινεν ἔρημος.

Τὸ κατὰ τὰ Ἀποκαλυπτήρια παραστὰν πλῆθος ἀπεχώρει ἤδη τῆς ἱερᾶς ἐκείνης σκηνῆς σύννου, φέρον δὲ μεθ' ἑαυτοῦ ζωηροτέραν τὴν ἀφοσίωσιν πρὸς τὰς μεγάλας ἡμέρας τοῦ παρελθόντος, ὧν ὁ ἀποκαλυφθεὶς ἀνδριάς ἦτο ἡ ἐντελεστάτη καὶ εὐγενεστάτη ἐκπροσώπησις. Ἡ ἡμέρα ἔβαινε πρὸς τὴν δύσιν αὐτῆς· τὸ ψῦχος καθίστατο παγερώτερον, ἐξεγείραν με ἀπὸ τῶν σκέψεων, εἰς ἃς διετέλουν βεδυθισμένους, καὶ ἐπαναγαγὸν εἰς τὸ πνεῦμα μου πλήρη τὴν κολοσσιαίαν καὶ θαυμασίαν ἐκείνην ἱστορικὴν περίοδον, τὴν ἀρχομένην ἀπὸ τῆς καταστροφῆς τῆς Ἰένης, διὰ τῆς πεδιάδος τῆς ὁποίας χθὲς ἔτι διηροχόμεν, καὶ λήγουσαν εἰς τὴν ἐν Βερολίνῳ τελεσθεῖσαν δημιουργικὴν ἐργασίαν τοῦ Σταίν. Ὅποια ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς ἐλεγειακῆς ἀπόψεως τῆς πεδιάδος, ἐν ἣ ἐπῆλθεν ἡ πανωλεθρία τῆς πρωσοικῆς δυνάμεως ἐν ἔτει 1806, καὶ τῆς ὑψηλῆς καὶ πλήρους ζωῆς σκηνῆς, ἧς πρὸ ὀλίγων ἔτι στιγμῶν ἤμην αὐτόπτης, καὶ ἣτις ἤδη εἶχε παρέλθει καθ' ὀλοκληρίαν. Μὴ ἦτο ὄνειρον ἡ μεγαλοπρεπὴς ἑορτὴ, καὶ τὸ πλῆθος τῶν μεγιστάνων, τῶν ἡρώων τοῦ πνεύματος, τοῦ λαοῦ, καὶ ὁ ἐνθουσιασμός, καὶ ἡ εὐγλωττία τοῦ ρήτορος, ἅπανα ἐν γένει ἡ σκηνογραφία, οὐχὶ εἰκονικὴ, ἀλλὰ ζῶσα, πραγματικὴ, διανοουμένη, ποθοῦσα, ἐλπίζουσα καὶ προσδοκῶσα; Ὑπὸ τοιαύτην ἐργασίαν, ἧς ἡ ἄρτι ἀπελθοῦσα στιγμὴ ἦτο ἀμυδρά τις ὑπόμνησις, ἐπετεύχθη ἡ γερμανικὴ ἐνότης, ἐν μέσῳ τῆς πάλης καὶ τῶν ἀγώνων, ἀλλ' αἰέποτε ὑπὸ τοὺς οἰωνοὺς τῆς πίστεως καὶ τῶν ἐλπίδων.

Εὐτυχῆ τὰ ἔθνη, τὰ δυνάμενα καθ' ἑκάστην στιγμὴν νὰ ἐμπνέωνται, νὰ διδάσκωνται, νὰ χρησιμοποιοῦσι τὰ μαθήματα τοῦ παρελθόντος· εὐτυχῆ τὰ τηροῦντα νωπὸν αἰέποτε ἐν τῇ ψυχῇ αὐτῶν, τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν εὐσεβῆ πρὸς αὐτὸ μνήμην. Ἀλλὰ κατ' ἐξοχὴν εὐτυχῆ τὰ πρόθυμα ἐκάστοτε νὰ συνεχίσωσι τὸ παρελθὸν τοῦτο διὰ

τῆς ἐπιμονῆς καὶ τῆς ἐργασίας! Ὑπὸ τοιαύτας σκέψεις καὶ πόθους ἀπῆλθον τοῦ χώρου ἐκείνου τῆς ἐθνικῆς ἐορτῆς τῶν ἀποκαλυπτηρίων μεγάλου τῆς Γερμανίας ἀνδρός.

Ἡ νύξ ἐπήρχετο· ἐγὼ δὲ τότε ἠσθάνθην εἴπερ ποτὲ ἐμαυτὸν μόνον, ξένον, ἄγνωστον ἐν τῷ μέσῳ τῆς μεγαλοπόλεως ἐκείνης τοῦ Βερολίνου.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 31 Ὀκτωβρίου 1884.

ΝΕΟΚΛΗΣ ΚΑΖΑΖΗΣ.

ΔΙΑΙΡΕΣΙΣ ΤΩΝ ΣΥΖΥΓΩΝ ΕΙΣ ΤΡΕΙΣ ΜΕΓΑΛΑΣ ΚΛΑΣΕΙΣ

— Εἰς τὴν πρώτην κατατάσσονται αἱ γυναῖκες ἐκείναι, αἵτινες ὡς ἡ Ξανθίππη, κυριεύουσι τοῦ ἀνδρός διὰ τῆς ἰσχύος τοῦ σώματος.

— Εἰς τὴν δευτέραν αἱ ἁρμονικῶς μετὰ τοῦ ἀνδρός συμπράττουσαι.

— Καὶ εἰς τὴν τρίτην αἱ δαπανῶσαι τὴν ζωὴν των εἰς τὸ πῶς ν' ἀρέσωσιν εἰς τὸν ἄνδρα των.

Αἱ πρώται ὀνομάζονται δέσποιναι, αἱ δεύτεραι σύζυγοι, καὶ αἱ τρίται δοῦλαι. Τὴν ἀληθῆ ταύτην διαίρεσιν ἡ «Ποικίλη Στοά» συνιστᾷ εἰς τὴν μελέτην τῶν Κυριῶν.